

«ЭЛ АДАВИЯТЫ»
сериясы

ЭЛДИК
ПОЭМАЛАР

31

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
N. A. CH. AITMATOV

PUBLISHING HOUSE «BIYIKTIK»

FOLK POEMS:

Aksatkyn and Kulmyrza,
Ak Maktym, Karagul Botom,
Jalayir jalgyz, Ak Bermet, Kachkan kyz,
Kozy Korposh-Bayan suluu,
Kyz Jibek, Bozjigit.

THE 31-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактор
КЫДЫРБАЕВА Р. З.
КЕБЕКОВА Б. К.
ЖАЙНАКОВА А.
ОРОЗОВА Г.
СОРОНОВ О.
МУКАСОВ М.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«БИЙИКТИК» БАСМАСЫ

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза,
Ак Мактым, Карагул ботом,
Жалайыр жалгыз,
Ак Бермет, Качкан кыз,
Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
31-ТОМУ

Академик А.А. Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Тексттерди басмага даярдап, баш сөзүн жазган
филология илимдеринин кандидаты *ГҮЛБАРА ОРОЗОВА*



«Бийиктик» басмасы
Бишкек - 2012

УДК 821. 51
ББК 84 Ки 7-5
Э 45

Э 45

Элдик поэмалар. /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. Түз. жана баш сөзүн жазган Г. Орозова. Б.: Бийиктик, 2012. - 380 б. («Эл адабияты»).

ISBN 978-9967-13-898-8

«Эл адабияты» сериясынын 31 томуна кыргыздын «Аксаткын менен Кулмырза», «Ак Мактым», «Карагул ботом», «Жалайыр жалгыз» деген нукура элдик поэмаларынын бир канча варианттары жана Ак Бермет менен Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый ырлар кирди. Мындан сырткары казак элинин «Козу Көрпөш, Баян сулуу», «Кыз Жибек» поэмаларынын кыргыздарда айтылган версияларынан бирден үлгү жана чыгыш поэзиясынан келген «Бозжигит» поэмасы орун алды.

Китеп фольклористтерге, филолог студенттерге, жана жалпы окурмандарга арналат.

*Басмага Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Редактору: **Б. Кебекова**
Рецензент: **С. Байгазиев**

Э4702300200-12

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-898-8

© Ч. Айтматов атындагы
Тил жана адабият институту
© Орозова Г. Ж., 2012

БОЗЖИГИТ

«БОЗЖИГИТ» ПОЭМАСЫ

Тектеш түрк элдеринин адабиятынын, анын ичинде кыргыз адабиятынын тарыхында элдик оозеки чыгармачылыктын, маданиятынын өнүгүшүнө кандайдыр бир деңгээлде таасирин тийгизген чыгыш поэзиясы жөнүндө айтпай коюуга болбойт. Айрыкча кыргыздын нукура поэмаларынын жаралышына чыгыш элдеринин элдик оозеки чыгармаларынын, классикалык адабиятынын таасири ушул күнгө чейин жөндүү иликтенбей келе жатат. Адатта биз бул маселеге анчалык маани бербей коёбуз. Социализмдин тушунда динге болгон мамиленин таасириби, айтор чыгыш десе эле маданияты, адабияты, тарыхы тереңден, алмустактан башталган көөнө элден өзүбүздү алыстаткыбыз келген. Бирок, бул чыгыш адабияты, маданияты, кандай болсо ошондой кабыл алалы дегендик эмес. Ар бир эл башка элдердин маданиятынан, классикалык адабиятынан өзүнө жакын, өзүнүн маданиятына, салтына, үрп-адатына сиңимдүү гана жагдайларын кабыл алат.

Орто кылым доорунан баштап XVIII кылымга чейинки тарыхый, маданий, экономикалык жакындыктын негизинде өзбек, азербайжан, туркмен элдик жана китептик классикалык поэзиясы менен тажик, иран, араб китептик классикалык поэзиясынын жалпылыктары пайда болгон. Ошентип, чыгыш эпикалык поэзиясынан келген дастандар (кысса, лиро-эпос, поэма) кайсы мезгилде, кантип тараганын кесе айтуу кыйын. Узак мезгилди камтыган бул процесс өз мезгилинде кагаз бетине түшкөн эмес жана да жөндүү дарек сакталбаган. Тек гана урпактан урпакка оозеки жетип, улам өзгөрүп, кайсы элде айтылса, ошол элдин улуттук поэзиясынын салттык ыкмасын, өзгөчөлүгүн өз боюна сиңирип жүрүп отурган. Түрк элдеринин территориялык, тарыхый, маданий, экономикалык тыгыз байланышынын натыйжасында чыгыш поэзиясынан келген, эпикалык жанрдын бир түрү болуп эсептелген диний дастандар бир элден экинчи элге көчүп, дилинен, тилинен, фольклорунан орун алган. Советтик түзүлүштүн мезгилинде диндин тарыхы, тарбиялык мааниси тууралуу маалымат берилбей, окутулбай, жалаң гана терс мааниде түшүнүк берилип калган. Ошол себептүү диний дастандар эмес, «ислам», «дин» деген сөздөр аралашкан санжыралар, аңыз-аңгемелер, легендалар, тарыхый булактар да эл арасынан жыйналбай, сакталбай калган. Адамзаттын ыймандык, руханий тиреги, туу туткан ишеними болуп келген диндин тамырын кыркуу өкүмү көп жыл- дар бою өмүр сүрдү. Ишеним болбосо ыйман болбосту- гу, адам баласын түрдүү коомдук көрүнүштөрдөн чектөө туура эместиги зеке алынбады. Түрк элдеринин миңдеген жылдарды камтыган тагдырлаш тарыхы унут калып жаткандыгы эч кимдин эсине келбегенсиди. Диний дастандардын түрк элдерине, анын ичинде кыргыздарга таралышынын өзү тарых. Мындан өз ара байланышты, элдердин ортосундагы жалпылыкты, айырмачылыкты жана руханий байлыкты таанып билүүгө болот. Ошондой эле атайын окутууга муктаж болуп жаткан ислам дини туурасында маалымат алууга шарт түзүлөт.

Дүйнө элдеринин бардыгында түрдүү диндер, диний ишенимдер бар. Ар бир элде өзү ишенген динди идеализациялаган көркөм туундулар жаралган. Аларды диний көз караштагы же диндик чыгарма деп жээрүү бери дегенде өзүнүн тарыхына, маданиятына көркөм сөз насилин кыянаттык кылгандык. Ар бир коомдук көрүнүштүн оң жана терс жагы болот. Мусулман дининин гумандуулукка, адептүүлүккө, ыймандуулукка, сабырдуулукка тарбиялоочу нускалуу жактары көп.

Ашыктык, баатырдык, турмуштук сыпаттагы чыгыштын диний дастандары Орто Азия элдерине дастан, кысса, хикая деген ат менен тараган. Булар - негизинен XIX кылымдын акыры XX кылымдын башында Уфа, Казань, Оренбург шаарларында басылып

чыккан. Араб, фарсы жана Орто Азиядагы түрк элдеринин тили аралашып жазыла берген. Китептин саны аз болгондуктан, алгач кат тааныган сабаттуу адамдар окуп, андан ооздон оозго тарап, акындар бул сюжеттерди өздөрүнүн алымча, кошумчалары менен ырдап, эл арасына жайылткан.

Кыргыз Илимдер Улуттук Академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусунда чыгыш эпикалык поэзиясынан келген «Кыз Дарыйка», «Бозжигит», «Шакир, Шакират», «Барсиза Шайык», «Икая Балгам», «Тахир, Зухра», «Жусуп менен Зулайка», «Сейитбатал» сыяктуу кыссалардын эл арасынан жыйналган кол жазмалары бар. Фольклордук материалдардагы маалыматтарга, кол жазмаларга Караганда бул чыгармалар / «Кыз Дарыйкадан» башкасы / кыргыздар арасына өтө терең сиңип, вариантташкан эмес. Диний кыссалар көбүнчө китеп аркылуу таралып, айтуучулар китептик мазмундан алыстай албаган. Ошондой болсо да Кыргыз фольклорунун тарыхы, анын ичинде эпос жөнүндө сөз болгондо бул сыяктуу чыгармалар көңүлдөн сырт, сөздөн алыс калбашы керек. Көркөм туундулардын катары канчалык мол, тарыхы терең, аймагы кенен болсо, изилдөө иши ошончолук салмактуу болот.

Чыгыш поэзиясынан келген «Шахнамэ», «Тотунамэ», «Тахир, Зухра», «Лайли, Мажнун», «Жусуп, Зулайка», «Фархад, Ширин», «Барсиза Шайык», «Сал-сал», «Жум-жума», «Сейфулмалик» ж. б. көптөгөн дастандарды атоого болот. Аталган чыгармалардын бардыгы эле кыргыз фольклорунан терең орун алган деп айтууга болбойт. Айрым чыгармалардын эл арасында айтылып жүргөндүгү жөнүндө маалыматтар гана бар. Кээ бирлери башка түрк тилдүү элдерге кеңири белгилүү болуп айтылганы менен кыргыздарда такыр кезикпейт.

Чыгыш дастандарынын түрк элдерине таралуу тарыхы боюнча чыгыш таануучу, тюрколог окумуштуулар өздөрүнүн ойлорун айтып, алардын поэтикасы, мүнөзү, формасы жана жанрдык, сюжеттик өзгөчөлүгү туурасында белгилүү даражада ой айтып келе жатышат. Чыгыш үлгүсүндөгү бул дастандар эпикалык жанрдын бир салаасы катары изилденип жүрөт.

Кыргыздарга бул чыгармалар түздөн-түз өтпөй, экинчи бир элдер, тактап айтканда, түрк тилдүү элдер аркылуу тарап отурган.

Сюжети толук, көркөмдүгү жогору деп эсептелген «Бозжигит» поэмасын мисал катары анализге алдык.

«Бозжигит» поэмасынын Кол жазмалар фондусунда эки¹ нускасы сакталып турат. «Бозжигиттин» тарыхына кайрылсак В. В. Радловдун мындай деп жазганы бар: «Уфа шаарына барганда «Бозжигит» китебин бир нече жолу окудук. Бул китеп жакшы жазылган эле. Жигиттин аты Бозжигит экен да, кыздын аты Карачач экен. Ал эми Бозжигиттин досунун аты менен шаардын аты жок эле. Бул китепти жазуу бизге кыйын болду. Өзүбүздүн көңүлүбүз кайгылуу күндө бул «Бозжигит» китебин 1842-жылы жаздык. Адегенде кысса деп жаздык. Бул чыгарманы угармандарыбыз «Бозжигит» ыр менен жазылсын деген тилек койгон соң бардык сөзүн ыр менен жаздык. Биздин бул күнкү муңдуу адамдардын көңүлү «Бозжигитти» ыр менен айтып жадырасын дедик»². Чындыгында да «Бозжигит» поэмасынын көркөмдүгү жогору, лирикалык формаларга,

¹ Инв. № 617 / 5255/. Китепти фондуга 1972-жылы Нарын областынын Тянь-Шань районуна караштуу Кызыл-Октябрь сельсоветинин жашоочусу, элдик оозеки чыгармаларды жыйноочу Токтосун Байбураев тапшырган. Поэма 1911-жылы Казань шаарынан араб ариби менен басылып чыккан. Көлөмү 64-бет. Тили: казак, кыргыз, өзбек, татар, фарсы тилдери аралаш;

Инв № 841. 64-беттен турган кол жазма. Араб арибинде, Иязалы Эген уулу жазып калтырган. Кол жазма XIX кылымдын акыры XX кылымдын башында басылып чыккан китептерден көчүрүп жазылган. Жогоркуда аталган китептик мазмундан айырмачылыгы жок. Иязалы Эген уулу / 1892-1868 / Ысык-Көлдө, азыркы Түп районунун Арал айылында туулган. Адабий мурастарга «Манаска», кенже эпосторго санжыраларга өтө баа берип, кызыккан киши болгон. «Бозжигитти» поэмасын өз колу менен кагазга түшүргөн

² Радлов В. В. Алтын сандык. Алматы: Гылым. 1990; Радлов В. В. Образ народной литературы тюркских племен. Т. III. СПб., 1870.

символдорго бай. Кыргыздар арасына китеп аркылуу тараган. Оозеки айтылган версиясы жок.

«Бозжигит» поэмасынын негизги каармандары Бозжигит менен Сайыпжамал алгач бири-бири туурасында түштөрүндө көрүп билишет. Түшүндө көргөн кызды / жигитти / жактырып калуу, сүйүп калуу же бир эле мезгилде жигиттин түшүнө кыз, кыздын түшүнө жигит кирип, түшүндө өңүндөгүдөй сүйлөшүп, үмүт-тилегин, максатын, сүйүүсүн билдирүү мотиви байыркы элдердин анимистик түшүнүгүнө мүнөздүү мотив. Анын көркөм чыгармадан орун алышы эпикалык логиканын талаптарына жараша болот. Түш көрүү мотиви «Бозжигит» поэмасынын сюжетин түзүүчү негизги мотивдердин бири болуп кызмат кылат. Бозжигит Сайыпжамалды түшүндө көрүп жактырып калып, жанына жолдош алып, издеп жөнөйт. Кыздын атасы жактырган күйөө бала - Зейтун деген баатыр жигит. Сайыпжамалдын атасы «тентип» кыз издеп чыккан Бозжигитке кыз бергиси келбейт. Бозжигит менен досу Киминдин башынан өткөн көптөгөн окуялары чыгарманын сюжеттик түзүлүшүндө көмөкчү роль аткарып, өзгөчөлүк киргизип, окуянын чиеленишип өнүгүшүнө шарт түзөт. Финалында Бозжигит кыздын атасы тарабынан өлтүрүлөт. Сайыпжамал асыл таш, алтындан көз кумарын алган күмбөз курдурат.

Чын жарымдан калгым жок,
Бөтөн жарга баргым жок

деп, күмбөзгө кирип өз өмүрүн өзү кыят. Мындай трагедиялык финал түрк элдеринин эпикалык поэзиясында «Тахир, Зухра», «Козу Көрпөш, Баян сулуу», «Олжобай менен Кишимжан», «Курманбек» ж. б. кезигүүчү салттуу мотивдердин бири. Демек, өзүнүн жанын өзү кыюу мотиви чыгыш эпикалык поэзиясынан түрк тилдүү элдерине сиңирилген деп айтууга негиз бар.

Алтын жака куш тондор,
Сени киер киши жок.
Алтындан ээр боз жорго,
Сени минер киши жок.
Алтын безек кең сарай,
Сага кирер киши жок.
Атам бизди көп көрдү,
Олжо эткенин эп көрдү -

деп, Бозжигиттин өлүмүнө күйгөн Сайыпжамалдын арманы менен өлүм астында жаткан Курманбектин / «Курманбек» эпосундагы/:

Кара жорго тайыңды,
Мине турган алым жок.
Кара кымкап шайыңды
Киерге бүтүн далым жок.
Кара памил чайыңды,
Иче турган чагым жок —

деп, Аккан досуна айтып турган арман сөзү менен үндөшүп турат. Фольклордук чыгармалардагы мындай үндөштүктөрдүн байма бай кезигиши сюжеттердеги салттуу мотивдердин, поэтикалык көркөм каражаттардын өз ара жакындыгына, окшоштугунан улам жана элдик оозеки чыгармаларды муундан муун, акындан акын үйрөнүп отурушунан улам да болуу керек. Ошондой эле өлүм-өмүр, ый-күлкү, арман-аруу тилек,

балалык-карылык сыяктуу жалпы адамзаттык проблемалар туурасында адам баласы талдоо жүргүзүп, аны көркөм сөз аркылуу төркүндөш ой толгоолор, окшош орток сыпаттоолор менен элге жеткирген. Демек, окшоштуктар акындар поэзиясында / замана агымына өзгөчө мүнөздүү / , эпикалык чыгармаларда көп кезигүүчү салттуу көрүнүш.

Поэманын образдар системасына кайрыла турган болсок, окуя хандардын тукуму жөнүндө, ханзадалардын сүйүүсү жөнүндө болгон менен чыгарманын элдик экенине, жөнөкөй эле пендечилик жашоонун бир көрүнүшү экендигине шек келтирбейт. Кайгы капа башка түшкөндө Бозжигиттин ата-энеси карапайым жандан эч бир айырмасы жок, бактысыз пенделер.

Эки хандын образы бири-бирине карама-каршы: Сайыпжамалдын атасы өзүнүн катаалдыгы, ырайымсыздыгы менен кур намыстын кулу болуп, «тентиген жолоочуга» өзүн теңегиси келбей, Бозжигиттин ханзаада экендигине көзү жетсе да чындыкка баш ийгиси келбейт. Акырында «болор иш болду» деп өз кемчилдигин түшүнөт. Бозжигиттин атасы болсо ак көңүл, кечиримдүү жашоонун ак-карасын, өмүрдүн жаман-жакшы жактарын терең түшүнгөн мээримдүү адам.

Акырында эки хан дагы өлүм астында адамзат алсыз экенин түшүнүп, тагдырга айласыз баш ийишет. Мындагы дагы бир кейипкер - бул карт ырчы. Карт ырчынын образы башка баатырдык эпостордо, лиро-эпостордо кездеше турган образдардан. Бирок чыгармада карт ырчы баатырдын эрдигин мактап же кыздын сулуулугун даңазалабайт. Ага өтө оор милдет жүктөлгөн. Ал Бозжигиттин өлүмүн угузуу. Бул көрүнүш адам турмушундагы эң оор жагдай. Карт ырчынын өлүм жөнүндөгү философиялык ойлорунун мазмуну терең. Адам өлгөн соң артында жасаган иши, сөзү, ачкан илими калат. Чындап ажал келсе байлыгың да, балаң да, элиң да калат. Эч кимдин, эч нерсенин жардамы тийбейт. Бир дагы жан өлүмдү токтото албайт деген ойлорун айтат. Андан ары өлбөгөн адам болбойт, акылман да, акын да, бай да, кембагал да, балалуу да, баласыз да, байгамбар да, байкуш да өткөн дүйнөдөн — дейт. «Туулган соң өлмөк бар» деген философиялык жыйынтык чыгарат:

Көптүн көргөн кары элем,
Бир аз ырды ырдайын.
Кулак салың жакшылар
Желген аттан жел калар,
Тапкан эрден мал калар,
Падышалардан так калар,
Жүргөндорден бут калар.
Эр башына иш түшсө,
Дүнүйө баары жок калар,
Аалымдардан кат калар.
Усталардан жат калат,
Темирчиден дат калар,
Ойлоп турсам жигиттер
Бу дүйнөдө ким калар?
Жүргөн жерде жол калар,
Куруган жерде чел калар,
Калгандарга олжого
Алтын, күмүш пул калар.
Катын болсо тул калар
Байы кийин бул калар.
Иттей чуулдап талашып
Ким көргөнүн шол алар.

Казак окумуштуусу Б. У. Азибаева өзүнүн изилдөөсүндө «Бозжигит» поэмасын казактын лиро-эпосторунун катарына кошууга далалат кылат¹. Чындыгында сюжеттеги окшоштуктарга, мотивдерге, поэтикасына карап бөлүштүрүү туура жыйынтыкка алып келбейт. Анда тарыхый, маданий, турмуштук көрүнүштөр, географиялык аймак сыяктуу да көптөгөн маселелер бар эмеспи. «Бозжигит» поэмасы чыгыш эпикалык поэзиясынан келгенинде талаш жок. Анын башка элдердин арасында канчалык даражада интерпретациялангандыгы башка маселе.

Поэманын поэтикалык түзүлүшү, ыр курулуштары жөнүндө айта турган болсок, эки нускада тең ыр менен кара сөз аралаш жазылган. Ырлар фольклордук салттуу ыкма менен төгүлүп айтылган, кээде чыгыш поэзиясынын классикалык адабиятынын үлгүсүндө жазылган учурлар да кезигет. 11-12 муундан турган ыр саптарын мисалга алсак болот.

Эч ким жок зарлансам да алым суар,
Өз жандай көп сураган ата-энем,
Сиздерди бир көрөр күн болор бекен.
Жыгачтын башын кессе түбү калар,
Жалгыздын өзү өлсө неси калар?
Минер аты, кийген кийими жоого калар.
Ал эми 7-8 муундан турган
Туулганмын деп кубанба,
Туулган соң өлөр күн болор,
Өлгөн жандын жарымыдан
Суроо кылар күн болот,
Бир өзүнөн башканы
Көңүлүнө албас күн болот.
Малым бар деп кубанба,
Таразага алар күн болор.
Кылган ишиң жакпаса
Залимсиң дээр күн болор.
Кызыл жүзгө кубанба,
Соолуп калар күн болор,
Курт, кумурска жыйылып
Тытып, тал ар күн болор -

деген ыр саптары түрк элдеринин эпикалык поэзиясына мүнөздүү. Ошондой эле фольклордо кеңири жолугуучу санат-насыят жанры поэманын көркөмдүгүн жогорулатып, маани-маңызына тереңдик берип турат.

Бозжигит менен Сайыпжамалдын, Бозжигит менен Киминдин, Сайыпжамал менен нөкөр кыздардын ортосундагы диалогдор, каармандардын монологдору, б. а. «мотив-речтин»² жардамы менен алардын образдары ачылып, активдүүлүгү жогорулап, ички психологизми берилген. Каармандардын образы жалпысынан сентименталдуу мүнөзгө ээ.

Чыгыштын / анын ичинде өзбек, тажик, түркмөн / романдык дастандарынын келип чыгышы феодализм коомуна да таандык жана тарыхтын байыркы мезгилинен да издөө керек. Коомдук шартка байланыштуу мындай дастандардын негизги тематикалары көбүнесе махабатка, ата-журтту сактоого, адамдардын ортосундагы өз

¹ Азибаева Б. У. Казахские народные романтические дастаны. Алматы: Гылым. 1990. С. 14-15.

² Путилов Б. Н. Мотив как сюжетобразующий элемент/Типологическое исследование по фольклору. М.: наука, 1975. С. 143-146.

ара мамилелерге арналып келген. Алардын сюжеттери бири-бирине окшош келип, адамдын реалдуу жашоо тиричилиги ойдон чыгарылган фантазия менен ширелишип турат. Романдык дастандардын көпчүлүгү хандар, байлар жөнүндө баяндалганы менен аларда элдин, карапайым катмардын жашоосу кеңири жана терең чагылдырылып, жалпы адамзаттык идеялар орун алган.

Романдык дастандардын сюжетиндеги негизги конфликттер ар түрдүү экендигин байкоого болот: эзүүчүлөр менен эзилүүчүлөрдүн ортосундагы карама-каршылык, психологиялык, социалдык дал келбөөчүлүк, бирин экинчиси басмырлоо, кемсинтүү, өгөй ата-энелер менен өгөй балдардын ортосундагы байлык, бийлик үчүн чатак. Финалында акыйкат жеңип, чындыктын салтанат курушу мүнөздүү. Кээде трагедия менен аяктаган учурлар да бар. Кандай болсо да элдин үмүт, тилегин, кыялын, оюн чагылдыруучу көркөм туунду экени анык.

Ошентип, чыгыш дастандары эпикалык жанрдын өсүш этабында күрдөөлдүү мезгилди түзүп, өзүнө таандык тематикалык, стилдик, композициялык өзгөчөлүккө ээ. Белгилүү даражада түрк элдеринин оозеки чыгармачылыгынын, жазма адабиятынын өсүшүнө таасирин тийгизген деп айтууга болот. Ошондуктан, муну кыргыз улуттук эпикалык жанрынын өсүшүндөгү, өзгөчө бир салаа катарында кароо абзел.

Чыгыш поэзиясынан келген поэтикалык чыгармалардын бир үлгүсү катары «Бозжигит» поэмасын сунуш кылдык.

«БОЗЖИГИТ»¹.

Ушул аңгемеде айтылгандай Милатие шаарында бир хан жашаптыр. Аты Тахмас, эли жери өтө көп болгон. Анын Сайыпжамал аттуу сулуу, акылдуу жалгыз кызы бар экен. Апасы аны эч кимге көрсөтпөй чоң сарайда бакчу. Сайыпжамал он беш жашка толгондо бир ажайып түш көрөт. Түшүндө бир сулуу жигит келет. Кыз менен таанышып атым Бозжигит дейт. Бир киши кыз менен жигиттин никесин кыят. Буларды тегеректеген эл бул экөөнүн жүздөрүнөн нур тамган сулуулуктарына таңданышат. Кыз жигитти карап ырдайт:

Көрсөм экен көз кумарым канып,
Барсам экен жолуңда курман болуп.
Күтөмүн канча болсо дүйнө кайып,
Өтсөм мейли сен үчүн жаным сайып.

Анда жигит кызды сабыр кыл деп айткан ыры:

Жан-жан жарым келгени
Түшүндө көрдүң сен мени.
Кошулаар күн болгон жок

¹ Инв. №617 (5255). Поэманы араб арибинен көчүрүп, кыргызчалаган Гүлбара Орозова.

Сабыр эткин сен эми.
Биз даярбыз барууга
Шаар, элиңе жүрүүгө.
Алла амири бар болсо,
Дидарыңды көрүүгө,
Биз элиңе барганча,
Дидарыңды көргөнчө,
Лайли менен Мажнундай,
Сабыр кылсаң керектир.
Сабыр кылбай иш бүтпөс,
Максатына тез жетпес.
Зулайка менен Жусуптай,
Сабыр кылсаң керектир.
Барар убакыт болгон жок,
Ошол күнү тол гон жок.
Тахир менен Зухрадай,
Сабыр кылсаң керектир.

Кыздын түшүндө көргөн жигитке болгон ашыктыгы күндөн күнгө зыйада болду. Бул сырды алдындагы кырк нөкөр кыздарына айтты. Кыздар дагы ханышасынын кайгысына ортоктош болуп жүрүштү. Кыз Бозжигиттин атын унуткан жок.

- Шаарга Бозжигит аттуу жигиттин келгенин кабарлап, сүйүнчү сураган кишиге эч нерсе аябаймын, - дейт, Сайыпжамал.

Кызынын күндөн күнгө өңдөн азып. Кайгы тартып жүргөнүн көргөн ата энеси: Эмне сырың, не сыркооң бар балам, деп сурашып, табыптарды чакырышып, кызды көрсөтүшөт. Кызга эч бир дары даба болбойт.

Багдад шаарында Абдаллла аттуу хан бар эле. Бозжигит Абдалланын жалгыз уулу. Бозжигит келишкен мүчөлүү, өңдүү-түстүү, акылдуу жигит эле. Аны көргөн киши дагы бир көрсөм деп турчу. Хандын вазири Табилдин Кимин деген уулу Бозжигит менен бир күндө туулган. Экөө ынтымак, ажырагыс дос болуп чоңоюшат. Кимин акылы тунук, убадага бек жигит эле. Бул убакта Бозжигиттин он жети жашка толгон кези. Күндөрдүн биринде Бозжигит жатып түш көрөт. Түшүндө бир сулуу кыздын сүрөтүн көрөт. Кыз ажайып бактын ичинде кырк кызы менен жүрөт. Бул-бул, чабалекей, куштар сайрап бактын ичи куду бейиштей. Бозжигит муну көрүп таң калды. Кыз назик обон менен Бозжигитке карап ырдаганы:

Гафил мусин¹ жан жигит
Жигит минтип жатабы?
Мен жолуңда ынтызар,
Макул болсоң мага бар.
Үч жыл болду күтөмүн,
Келеби деп жоктоймун,
Гафил мусин жан жигит,
Жигит минтип жатабы?
Шаар бустан булбулу
Сайрандап бирге жүрөлү.
Жаның жанга кошулуп,
Чын акыйкат жар болсоң,
Дарыя кечип, тоо ашып,

¹ Гафил мусин – жолдош, жаңы жолдош деген мааниде.

Бизди издесең керектир.
Нил дарыянын жаухары,
Мен жүрөрмүн каухары,
Мен алтындай терекмин,
Каухар болсом керектир.
Жаннаты күмүш бар, ал мен
Келип көрсөң керектир.
Көктө турган жылдызын,
Сууда жүргөн кундузмун,
Калктан билим алганмын,
Нурдан үлгү алганмын,
Таягыңды колго алып,
Мени издесең керектир.

Аңгыча Бозжигит ойгонду. Караса жанында сүрөт да, кыз да, эч ким жок. Бир жылга чейин зайфарандай¹ болуп сайгайды. Ата-энеси сураса айтчу эмес. Ошол жылда Бозжигит он сегиз жашка чыкты. Экинчи жылы дагы түш көрдү. Кыз өлгүдөй болуп, зарлап ыйлап бир нуска айтканы:

Төрт жыл болду күтөмүн,
Келеби деп жоктоймун,
Кабарың жок, өзүң жок,
Салам наме сөзүң жок,
Мен жолуңда ынтызар.
Күтө-күтө болдум зар,
Мээримдүүм бафадар²
Шафкат³ сизге керектир
Анда Бозжигиттин жооп бергени:
Бир укмуш сулуу назырсың
Кеч болгондо хазырсың⁴
Не армандуу мазарсың
Кай жерликсиң жериң айт.
Издеп барсам айлың айт,
Сенин элиңди билбеймин,
Элиңди кайдан табармын,
Былтыр келдиң алдыма,
Көп кайгыга салдың сен,
Мында кайып болдуң сен,
Сени кайдан табармын,
Жериңди айтсаң керектир.
Кыздын жооп бергени:
Атка минип чыксаң сен,
Айткан сөздү уксаң сен,
Мени туура көрсөң сен,
Түштө кошкон аллабыз
Күндүз бизди кошпойбу?

¹ *Зайфаран (зефаран)* - жалбырактары узун, сары гулу бар, ичке өсүмдүк. Гүлүнөн ар кандай боёк жана сыя жасалат.

² *Бафадар* – күйүмдүү.

³ *Шафкат* – колдоо, (адам).

⁴ *Хазыр* – даяр, пайда болуу.

Дүнүйө бизден өтпөйбү,
Кыз издешиң керектир.

Ошондо Бозжигит ойгонуп кетти. Көргөн түшүн эстеп, кызды эстеп туруштук бере албады. Тамак ичпей, суу ичпей, кызды издеп чыгуу керектигин ойлоду. Досу Кимин менен кеңешти. Эч кимге билдирбөөнү убадалашты. Ошондо Киминден уруксат сурап турган жери:

Бир сонун сүрөт көрдүм мен
Айран-таң калып турдум мен
Кеңеш берчи жан досум
Акыл таппай турдум мен.
Кайгы түштү башыма,
Акыл таппай болдум зар.
Макул көрсөң жан досум
Сапарга чыгар оюм бар.
Кетпес кайгы түштү го,
Акыл тапкын жан досум.
Бир жыл болду жанганмын,
Бу кайгыга калганмын.
Сенден бөлөк досум жок,
Көңүлүмдү ага салганмын.
Жолдошум жок айтканга,
Дарманым жок кеткенге,
Жан жолдошум сен элең,
Батынбай жүрдүм айтканга.
Кетпес балеге жолуктум,
Дарманым жок жан досум.
Аны издеп өлсөм да,
Дарманым жок жан досум,

Анда досу Кимин Бозжигитке боору ооруп, күйүп, ыйлап айтканы:

Макул сөздүр барабыз,
Хак¹ жазганын көрөбүз,
Биз жолуңда курбандык,
Канимет этип жүрөбүз.
Тагдыр жазса аллабыз,
Чарасы жок пенденин,
Доско кайгы кез болсо,
Өлсө керек жан досу.
Тагдыр болсо өлөрбүз,
Хак жазганын көрөбүз.
Бөлүнүп сенден калбасмын,
Мен жолуңда курбандык,
Жалганчы дос болбосмун.

Ошентип Бозжигит досунун мындай мээримдүү сөзүн угуп, абдан сүйүндү. Экөө эки кызматкер алып, эки төөгө алтын, күмүш артышты. Азык-түлүгүн камдап, эч кимге

¹ Хак (ак) – алла, жараткан.

билдирбей, тагдырга тобокел кылышып, кыбыланы көздөй жөнөп кетишет. Жолдо баратканда жаратканга жалынып айтып турган жери:

Башты берген аллабыз
Ырыскы берсе керектир.
Дене жараткан аллабыз
Ден соолук берсе керектир.
Бутту берген аллабыз
Кубат берсе керектир.
Акыл берген аллабыз
Себеп кылса керектир.
Биз жок элек бар кылган,
Дене жараткан жан берген.
Тобокел кылдым аллага,
Жол баштоочу өзүңсүң,
Ар бир түрдүү бал еден,
Жан сактоочу өзүңсүң.

Аңгыча булар Меймун шаарына жетип келишет. Мында буларды Меймун шаарынын төбөлдөрү туткунга алышат. Өзүлөрүнүн жөн жайын түшүндүрүшүп, канчалык суранышса да бошотушпайт. Булар шаарда үч жыл туткун болушту. Акыры бир күн төөлөрүн, алтын-күмүшүн таштап, сал¹ жасап дарыя аркылуу качышат. Сал менен Балхун шаарына жетишип, ал жерден кеме сатып алышат. Бозжигит менен Кимин кеме менен дарыяда баратканда Меймун шаарынын адамдары артынан кууп жетишип, кармап кайра Меймунга алып кетишет. Балдар канча жолу уруксат сурашса да жибербей коюшат. Меймун шаарынын падышасы Бозжигиттей «шахзада» эле. Буларды Шахзада деп бир сөзгө келбеди. Бозжигитти зынданга салганга көзү жетпей, Шахзада болсо аны зынданга салсак кандай болот, деп ойлошот. Качып кетпесин деп күзөтчүлөр койот. Анда Бозжигит өз абалына ичтен сызып айткан мунажаты²:

Минажат

Бийик тоого кез болдук,
Өтмөк бизге кайда эми.
Темир үйгө камалдык,
Чыкмак бизге кайда эми.
Недей элге кез болдук,
Жүзүн адам көргүсүз,
Боюма көөрүк түшкөндүр,
Жулкунсам да болбостур,
Капыр элге кез болдук.
Жалынсакта болбостур,
Райымсыз элге кез болдук.
Ыйласак да болбостур,
Бу балээден кутулуп,
Жол жүрөр күн болобу?
Атам менен энемди,
Бир көрөр күн болобу?

Ошентип Бозжигит үч жылдан соң досу Кимин менен бирге кемеге түшүп качып

¹ Сал – чоң суудан өтүү үчүн жыгачтан жасалган калкыма.

² Мунажат – арманын айтуу, кудайга жалынуу.

кутулат. Ошондо жигиттин аллага сыйынып бир назим айтканы:

Назим

Аллага моюн сунганмын,
Зар саргардан¹ болгонмун,
Зар саргардан кулуңду,
Өзүң сакта ылайым.
Сенсиз бизге дарман жок.
Акыл алымдын пинаки
Бу кандуу дарыядан,
Өзүң сакта ылайым.
Артыбызда душман бар,
Алдыбызда пишайман² бар,
Бизге каршы душман бар,
Карыптардын маанайын,
Өзүң сакта ылайым.

Ошол мезгилде буларга бет алып бир кеме келе жатат. Бу эки карып «бизди дагы кандай кордук күтүп турду экен» деп коркушту. Эки кеме бири-бирине жакындаганда Бозжигит Багдад шаарынын соодагерлерин көрүп тааныды. Соодагерлер да Бозжигит менен Киминди таанып саламдашышты. Алар балдарга акыл-насаат айтып, түшүндө көргөн сүрөттү да издечү беле. Убара болуп, ата-энеңди кайгыга салбай биз менен кайра кайт дешет. Бала макул болбойт. Айласы кеткен соодагерлер балдарга кийим-кече, алтын, күмүш берип ыраазы кылышты. Коштошоордо Бозжигит ата-энесине салам айтып бир назим айтты:

Кош уруксат сизге ага-инилер
Сак саламат жетиңиз
Ата-энемди көрүңүз
Бизден салам айтыңыз
Ата-энемди көрүңүз.
Барбай көңүлүм тынбайт,
Мехир махбуб³ шаарды,
Бир көрбөй көңүлүм тынбайт.
Көп азапты көрүпбүз,
Зар саргардан болупбуз.
Кайгымы жутсам кайгым жок,
Бу жолумдан калгым жок.
Амир кылып аллабыз,
Тирүү болсок кайтарбыз.
Тирүү болсок кайтармын,
Өлсөм салам айтармын,
Көп айыбыбызды кечирип,
Раазы болсун атабыз.
Бехил болсун энебиз,
Бу жолдон мен келбеймин,
Келбесем мен өлөрмүн.

¹ Зар саргардан – азап тартып, сарсанаа болуу.

² Пишаймн – бушайман, түйшүк.

³ Мехир махбуб - көркөм, кооз.

Бехил болгула досторум,
Хак жазганын көрөрмүн.
Аман болгула досторум,
Эсен болгула досторум.

Кербендер балдар мен кош айтышып Багдад шаарына жол тартышты. Бозжигит менен Кимин кырк күн жол жүрүп, акырында Милатие шаарына жетишти. Шаардын четиндеги бир хабил¹ жигиттин үйү бар эле. Балдар жигиттин үйүнө салам айтып, баш ийип киришти. Мусаапырларды катуу аяп үйүнө киргизип, ал-жайын сурады.

Бозжигит Милатие шаарында бир ай таңданып, айланып жүрө берди. Буларды эч ким билген да, тааныган да жок. Күндөрдүн биринде: «Шаардан бир сулуу жигит көрдүм» - деп бир жигит Сайыпжамалга баяндайт. Кыз бул кабарды угуп, кашындагы кырк кызга бир назим айтканы:

Жорго аттай жүрүштүү,
Хан затынан - тургандай,
Көргөн түшүм туурасы,
Бу күн келген болбосун.
Тез артынан барыңыз
Бизден кабар салыңыз
Мээримдүүм болбосун
Тез көңүлгө алыңыз.
Калканы бар башында,
Жан жолдошу кашында,
Багдад шаарынын булбулу,
Азыр келген болбосун.
Күн чыгыштан келиптир,
Жорго аттай билинди.
Ата-энеден айрылып,
Бизди издеген болбосун.
Фида² кылган жаныны,
Курман кылган малыны,
Багдад шаарынын султаны
Бозжигит ал болбосун.
Барып жүзүн көргүлө,
Кайырлык деп сурагыла,
Адеп менен тургула,
Бизден кабар сураса,
Бери алып жүргүлө.
Андай кабар алганды,
Сүйүнчү кабар салганды,
Алтын шакек, каухар таш,
Сүйүнчүсүнө берермин.
Кырк кыздын ичинде,
Аны жакшы көрөрмүн,
Кабар алгыла досторум.

Ошентип балдар кырк күн Милатие шаарында жүрүштү. Көздөрүнө эч нерсе көрүнбөдү. Бозжигит бир күнү жаратканга минажат айтып ыйлады. Ал жатып уктап

¹ Хабил – кудай жолунда жүргөн, алланын жары.

² Фида – жанын кечип түгөтүп.

кетет. Түшүндө бир ак сакалдуу киши:

«Ай байкуш, бул шаардан чыкпагын, табасың» дейт. Эртеси жүрүп досуна түшүн айтып турган жери:

Бир түш бүгүн көрүпмүн,
Жардын жүзүн көрүпмүн,
Учуп тоого кондум мен,
Экөө болуп кондум мен,
Үчөө болуп учупмун,
Күндүн көзүн каптадым,
Конорумду таппадым,
Жарым артында калыпмын,
Токтоп аны сактадым.

Бул түштү досуна айтып эртеден ак шамга¹ чейин сарсанаа болуп жүрүштү. Сайыпжамал кырк кыз мечен бирге Бозжигитти шаардан карап издешти. Ак шамдан соң кыздын сарайынын алдына келишти. Бизжигитти көрбөй кыздар сарайга кирип кетишти. Бозжигит сарайдын сыртында калды. Хандын кызы сарайга кирип зар-зар ыйлап бул назимди айтканы:

Жети жыл бою болдум зар,
Мен жолуңда ынтызар,
Жаның жанга кошулуп,
Бир болор күн болобу?
Көкүрөктөгү кайгыдан,
Кутулар күн болобу,
Келем деген убадаң,
Сенин болду жалгандай.
Мынча сактап келбедин,
Бөтөн жарды алгандай.
Алла кошкон жар элең,
Жарыңа бафа² кылбадың.
Жети жылдан үйүңдөн,
Ордуңдан эч турбадың.

Муну Бозжигит сарайдын сыртында тыңшап олтурду. Кыз муну билген жок эле. Бозжигит сыртта туруп бир укмуш назик обон менен ырдаганы:

Сени мында жаратты,

Мени анда жаратты,
Сени мага каратты,
Мени сага каратты.
Тез табарым кана эми,
Арада дарыя жаратты.
Чөлдө жүрдүм суу таппай,
Сууда жүрдүм жол таппай.
Төрт жыл болду жолуңда,
Айран-таң калып жүрдүм мен,
Көп хасратты¹ көрдүм мен.

¹ Ак шам – кечке чейин (күүгүм).

² Бафа – жакшылык.

Тамандарым оюлуп,
Кол терилерим сыйрылып,
Не саргардан жүрдүм мен.
Атамды көрбөдүм,
Энемди да көрбөдүм,
Эч ким менен жүрбөдүм,
Сени издеп жүрдүм мен.
Сени көрөр күн болсо,
Жанымды курман кылмакмын.
Не болсом да болормун,
Мен бир мейман келипмин.
Жүзүңдү түшүмдө көрүп мен,
Айран-таң болуп жүрүпмүн.
Сени көрөр күн болсо,
Не болсо да болормун,
Тоодон таштан өтүпмүн,
Бу шаарга жетипмин.
Жүзүңдү көрөр күн болсо,
Ата-энеден кетипмин,
Атым менин Бозжигит,
Кашымда бар дос жигит.
Чын акыйкат жар болсок,
Үйгө кирсем керектир.
Жаным сүйгөн жанымдын,
Жүзүн көрсөм керектир.

Аңгыча сарай ичиндеги кыздар Бозжигиттин бул арман ырын уккандан кийин сарайдан жүгүрүп чыгып Бозжигитке таазим кылышат. Аны үйгө киргизишет. Сайыпжамал менен Бозжигит кучакташып саламдашышат. Кырк кыз бул экөө максатына жетишти деп кубанышып, кыз менен баланын башына акак, берметтерди чачышып садака берет. «Экөөңөрдү бирге көрөр күн бар экен» - деп кубанышат. Бозжигиттин досу Киминди жездебиздин досу деп урмат-сый көрсөтүп жүрүштү. Шахзадалардын кыздары бүгүнкү күн жыргалдын, кубанычтын, ырахаттын күнү деп жар-жар айтышат:

«Аллахамду» сура курандын,
Башындадыр жар-жар.
Пайгамбарлар алланын,
Кашындадыр жар-жар.
Бириң бермет, бириң маржан
Тизилипсиз жар-жар.
Бириң каухар, бириң жакут
Кошулупсуз жар-жар.
Бириң хан, бириң ханыша
Жуп болупсуз жар-жар
Бириң булбул, бириң тоту
Жар болупсуз жар-жар.
Бириң алтын, бириң күмүш
Хуш болупсуз жар-жар
Бириң миск, бириң динар

¹ Хасратты – азапты, кайгыны.

Хуш болупсуз жар-жар.
Бириң күнсүң, бириң түнсүң
Кошулуңуз жар-жар
Заман акыры болгончо
Айрылбаңыз жар-жар.
Бириң хурсуң¹ бириң нурсуң
Жарашыптыр жар-жар.
Бириң тоту, бириң булбул
Бир жүрүңүз жар-жар.
Бириң хурсуң, бириң нурсуң
Бир туруңуз жар-жар.
Заман акыры болгончо
Айрылбаңыз жар-жар
Сиз шахзада, биз кызматкер
Нишаалла жар-жар
Бириң эже, бириң жезде
Нишаалла жар-жар.
Тирүүгө дүйнө жарашар
Көп мал менен жар-жар.
Малына күн жарашар
Сүйүшкөн менен жар-жар.
Жары жоктун жаны жок
Төшөгү жок жар-жар.

Булардын арасында сарайды карай турган кароолчу-канизек бар эле. Ал канизек Тахмас ханга бул окуя жөнүндө кабар берет. Хан ачууланып, вазирлерин жыйып кыздын сарайынын алдына келишти. Куралдуу жоокерлер хандын буйругу менен сарайды курчап алышат. Хан кызына:

- Мынча уят иш кылдың. Бир азып-тозуп жүргөн неме менен жолдош болуп бизди калайыктын алдында абдан уятка калтырдың. Бул шаар улуу шаар. Сага башка шаардан келген шахтардын, хандардын уулдары жокпу, ханышам?! Уруксатсыз келген үйдөгү душманды өлтүр, — деп буйрук кылды. Кызына мындан башка сөз айтпады. Хан кызын өтө жакшы көрчү.

Бозжигит жат жерге чыканда үстүнө кийген сооту, башына кийген баш кийими, жүзүн жаап турган пардасы бар эле. Жүзүн эч кимге көрсөтчү эмес. Кимин үйдөн чыгып качат. Сегиз киши үйгө киришет. Бозжигит сегизи менен согушуп, баарын өлтүрөт. Сарайдан чыгып калктын арасынан өтүп жөнөдү. Алдынан чыгып каршылык көрсөткөндөрдү жок кылып атына минип качат. Артынан кубалай барган жүз жыйырма сегиз кишини өлтүрүп өзү кутулуп кетет. Күндүз жашынып жатый, кечинде жолдошу менен табышып алышат. Булар үч күнгө чейин эч ким менен жолугушкан жок. Кимин күндө шаарга чыгып кыз менен кабарлашат эле. Киминди башкалар таануучу эмес. Ошентип кыздын атасы менен энеси келип:

- Кызым эмне болду? Ким өзүңдү кадырсыз кылып, бизди уят кылды? Эмнеге мындай иштерди кыласың. Сага нече шахзадалардан элчилер келди. Сени аларга бербей, өзүңдүн гана каалаганыңа берем деп тилечү элем. Көрүнгөн бирөөгө азгырылганың уят го - деп насыят айтышты. Кыз ата-энесине ыр менен жооп берип турганы:

Кулагым керең болгондур,
Айткан сөзүң укпаймын.

¹ Хур – күн, шоола.

Дүнүйө калкын кыдырсаң,
Эч бири да жакпастыр.
Акылым баштан кеткен соң,
Сизден акыл албасмын.
Бизден да жакшы кыз таап,
Эркиңче кыларсың.
Журттан киши жыйдырып,
Сүйгөнүгө берерсиң.
Тууларга биз бехил¹ жан,
Өлөргө биз бехил жан.
Бозжигитим болбосо,
Эч кимдин жүзүн көрбөсмүн,
Эгер жүзүн көрбөсөм,
Тирүү болуп жүрбөсмүн.

Ырды уккандан кийин атасы менен апасы кызыбыздын көңүлүн азып-тозуп жүргөн неме ээлеп алыптыр. Муну өлтүрөлү дешет. Вазирлерин жыйып кеңеш курат. Сүйлөшүп өз ойлорун айтышат. Жоокерлерди жыйып, согушуп өлтүрөлү, ал өзү жалгыз жүз жыйырма сегиз кишини өлтүрдү. Күчтүү жигит көрүнөт деген жыйынтыкка келишет. Ошентип он беш миң киши даярданды. Бозжигит ойлонуп жатып жан досу Кимин аркылуу Тахмас ханга элчиликке катнаме жазып жиберди. Каттын мазмуну мындай эле: «Ислам калкымдын улуу урматтуу султаны саламат болуңуз. Көп жылдардан бери сыпайы, райымдуулугуңуз менен мартабаңыз артып жүрөт. Менин болгон суранычым ушул, сиздин кызыңызга кудайакы ашык болгонмун. Бизге ачуулангандан бу дүнүйөдө пайда жоктур. Көңүлүңүзгө катуу албай бу катты кабыл алып коюңуз. Багдаддын султаны Бозжигит Хабдалле уулу». Кимин бул катнамени Тахмас ханга таазим менен берди. Хан окуп бу бизге бек, улук, кордук деп катты майда-майда кылып Киминди өлтүргүлө бир залым экен дейт. Анда бир урматтуу вазир элчиге өлүм жок деп айтат. Бозжигит шаарда кайсы жерде экен деп Киминдин артынан кароолчу коюшат. Бозжигит болсо Тахмас хан менин суроо-саламымды билип кабыл кылгандыр деп атка минип Киминдин алдынан тосуп чыгат. Бозжигитти кароолчулар көрүштү. Күн кеч болуп түн жарымына дейре уруш кылышат. Кимин жарадар болот. Экөө баш пааналаган орундарына келишет. Тахмас хандын эки жүз сексен үч кишиси өлөт.

Ошентип Кимин күндө чыгып шаарды аралап жүрөр эле. Кыз менен кабарлашчу. Мунун жүргөнүн шаар калкы билди. Анан Бозжигитти билишип ханга кабар беришет. Хан амир кылды: «Аны айла менен өлтүрөлү, согуш менен өлтүрүп болбос. Абдан баатыр жигит көрүнөт. Баатырларыбыздын канчасын өлтүрдү. Эми жалпы журтту жыйып, хан кызын Бозжигитке берет, тойго даярдангыла деп кабар бергиле» - дейт. Барабан кагылып, керней, сурнай тартылып, калайыкка жар салынды. Бозо, шарап даярдалып мажлис, маслахат² кылышат. Тахмас хан айтат: «Бозжигитке бермек болдук, биз аны кабыл кылдык. Күйөө бала кылмакка Бозжигитти мажлиске чакырышат. Кыздын энеси кызына: «Кыз перзентим эми сени сүйгөнүңө беребиз. Андан артык күйөө табылбас»- деди. Анда Сайыпжамал кубанып, максат-муратыма жетет экенмин деп энесинин сөзүнө ишенет. Чачын тарап, инжу, маржан, шурулар менен ороп өрөт.

Бозжигитке күйөө деп бозо менен шарап ичире башташат. Бардыгы кылыч, канжарларын жашырып турушту. Бозжигит мас болду. Ошондо Бозжигиттин жан досу Кимин кубанып тышта жүргөн эле. Ал үйгө кирип Бозжигиттин мас, душмандардын колунда жатканын, айла менен той кылганын, канжарларын жалаңдап турганын көрөт. Жалпы жамааттын алдында кылган кара мүртөз иштерине ичи күйөт. Кимин хандын

¹ Бехил – алсыз.

² Мажлис, маслахат - чогулуш, кеңеш.

кызына келет. Кыз чачын тарап, кырк кызы менен кубанып ойноп отурган.
Киминдин Сайыпжамалга айткан бир арманы:

Хан тоюнан келдим мен,
Хандын оюн билдим мен,
Хандын жүзү сууктур.
Найзалары жанында,
Бузук экен тойлору.
Кылычтары кашында,
Куралдары алдында.
Кубанышып күрөшүп,
Душмандары бар анда.
Алла мадад кылбаса,
Үйгө душман толгондур.
Коп ичинде жалгызга,
Ажал күнү болгондур.
Элиң кылган аражан,
Аражан мен кадыржан.
Карыпты эске албасаң,
Бу оюнда чыгар жан.
Убада да бар болсоң,
Бозжигитке жар болсоң,
Досуң үчүн жаныңды,
Бир кашыктай каныңды,
Курман кылсаң керектир.
Айрып алар киши жок,
Муну билмек керектир.
Көп душмандын ичинде,
Боюн сунуп жаткандыр.
Моюн сунган жигиттин,
Болор күнү болгондур.
Себеп сизден болбосо,
Өлөр күнү болгондур.

Аңгыча Сайыпжамал Киминдин бул сөзүн уккандан соң тонунун бир жеңин кийип, экинчи жеңин кийбестен чогулушка жетип келди. Кирсе Бозжигиттин алы начар, көзүн ачарга дарманы жок. Жамаат ордуна туруп кызга орун беришти. Кыз зарлап энесине жана жамаатка карап айтканы:

Салам бердик аталар
Куттуу болсун тоюңуз.
Көп калыкты жыйыпсың,
Дурус болсун оюңуз.
Алла үчүн той болсо,
Кой козудан союңуз.
Душман үчүн той болсо,
Азат этип коюңуз.
Адил падыша той кылса,
Алла үчүн ой кылса,
Бай ичинде жардыны,
Өз журтуна адашкан,

Журтунда болгон зарлыгы,
Азат кылса керектир.
Кутулууга зар болсо,
Азат кылың жакшылар.
Согум керек десеңиз,
Адам этин жебеңиз.
Туткундарды куткарып,
Малды сойуң жакшылар.
Мындай жакшы күндөрдө,
Киши сойуп той кылган,
Эшитпедим, көрбөдүм.
Мындай жаман ой кылган,
Коп ичинде бир өзү.
Азат болгон бу карып,
Ата-энеден айрылган,
Көзү кандуу бу карып.
Алып келген кашында,
Жолдошу жок бу карып.
Сырын айтып сүйлөшөр,
Муңдашы жок бу карып.
Алла таала жазган соң,
Кимдер жарды болбоду.
Топ тобунан айрылса,
Кимдер зарлуу болбоду.
Мен ыйлаймын, тилеймин,
Ата менен энеден,
Хан кашында олтурган,
Ини менен агадан,
Айткан сөзгө көнсөңүз,
Сураганым берсеңиз.
Кеңеш кылып жакшылар,
Сөзүм макул көрсөңүз.
Асыл болсоң да ата,
Жан кадырын билбейсиң.
Бу айлыңда журт болсо,
Сени тактыдан айырбас,
Жайны бактан айырбас,
Бу журтуңдун бийлери.
Саргардан бир карыптын,
Алын билбес болорбу.
Журт ичинде жалгызды,
Эсиркебес болорбу.
Көп жашаган аталар,
Ини менен агалар,
Кеңеш кылган өзүңдөн,
Кайрылбас күн болорбу.

Бирок жыйылган элдин баары ханга жооп бербеди. Тек турушту, ыйга да көңүл бөлбөй, сөзүн да туура көрбөй коюшту. Сайыпжамал элге бир-эки ооз сөз айтканы:

Акылсызга сөз айтсаң,

Көкүрөккө конбостур.
Райымсызга сөз айтсаң,
Не кылсаң да болбостур.

Кыз бул сөздөрдү айтып, зар-зар ыйлап, эч кимден жооп уга албады. Бозжигитке карады. Бозжигит көзүн ачарга дарманы жок жыгыларга таяныптыр. Жакын келип айтып турган жери:

Шаа той болор деп,
Кубанбаңыз бу оюнга.
Шайтан кирсе коюнга,
Кылыч жетер моюнга.
Ай Бозжигит мас жигит,
Көп ичинде аз жигит.
Жан чыгарга жетти го,
Акылы жок мас жигит.
Ай мас жигит көзүң ач,
Секирип туруп эшик ач.
Алла кошкон жар элең,
Кылыч чапмай болду мойнунду.

Жыйылган эл кыздын көз алдында өлтүрүүгө барбады. Кыз да чыкпай койду. Бозжигиттин досу тышта угуп турган. Кыздын сөзүн кабыл көрбөгөндөрүн билип өзү мажилиске кирип келди. Бозжигиттин абалы начар экенин көрүп, ичи от менен жалын болуп, ханга, жыйылган элге айтып турганы:

Малыңызды алган жок,
Көңүлүңүз эч калган жок.
Баланды да өлтүрүп,
Катыныңды алган жок.
Атаңызды өлтүрүп,
Малыңызды алган жок.
Найза, кылыч жанга алып,
Балта, бычак колго алып,
Атаңызды өлтүргөн,
Душманыңыз бул эмес.
Бекер туулган бул эмес,
Заман акыры болгончо,
Ачылбасын көзүңүз.
Душман согуш кылганда,
Берилбесин сөзүңүз.
Кайыры жок хандардын,
Сокур болгон күнү экен.
Акылы жок хандардын,
Дүлөй болгон күнү экен.
Заман акыры болгончо,
Ачылбасын көзүңүз.
Душман согуш кылганда,
Берилбесин сөзүңүз.
Күнүбүз мындай болгондо,
Кайырсыз элге кез болдук.

Ай, мас жигит, мас жигит,
Бу шаардын ичинде.
Бир жүргөнгө окшойсуң,
Мен элинде турганмын.
Ата энеңди көргөнмүн,
Сен элинде убактыңда.
Бир аз бирге турганмын,
Сен элинде хан элең.
Ар бир ишке дана элең,
Булбул элең жериңде.
Бол бос жерге түшүпсүң,
Куш куткарбас карчыга.
Бирок торго түшүпсүң,
Байлап аны болбос эле.
Бек кордукка түшүпсүң,
Тез турмагың кана эми.
Жанган отко түшүпсүң,
Сундурмагың кана эми.
Эгиз туулган бал ад ай,
Жүргөн күндөр бар эле.
Бир саат да кашыңдан,
Чыкпас күндөр бар эле.
Аман болгун жан досум,
Эми кайдан көрөмүн.
Мурункудай биригип,
Энди кайдан жүрөмүн.
Кыямат күнү болгондо,
Көрсөм шондо көрөмүн.

Ошентип Кимин зар-зар ыйлап чыдай албай сыртка чыкты. Эмне болсо да болор деп тыштагы аттардын ооздуктарын чыгарып ээрлерин бошотуп, минер жактагы үзөңгү боолорун кести. Өзү бир атты токуп даярдап койду.

Сайыпжамал үйдөн чыкпады. Бу жыйылган эл кыздын көзүнчө жигитти өлтүрө албады. Хан эч бир жооп айтпады. Кызын катуу сүйөр эле. Ошол мезгил де Бозжигиттин акылы келгендей болду. Бир торсук суу алдырып жигиттин үстүнө куюшту. Бозжигит чоочуп көзүн ачты. Кыз эшикке кач деп ишарат кылды. Ал секирип туруп эшикке чыкты. Досу атты даяр кылды. Бозжигит атка минип качты. Хандын буйругу менен анын кишилери Бозжигиттин артынан кубалаш үчүн аттарына жабышты. Бардыгынын ээрлери кыйшайып, ооп-ооп түшүп калышты. Акыры эптеп беш жүз киши атка минип Бозжигитти кууп жетишти. Согуш башталып жигит үч жүз кишини өлтүрдү. Өзү көп жарадар болду. Кимин шаарга качып кирди. Жогорку беш жүз кишиден калган эки жүз киши качышты. Тахмас хандын бир убадалашып жүргөн ханзадасы бар эле. Аты Зейтун. Ал эки жүз кишини алып жана кууду. Зейтун баатыр, акылдуу, даана жигит эле. Бозжигит качып баратып чоң ташка ок атты. Ал огу жарымына кирди. Зейтун дагы ошол ташка ок атты. Анын огу да жарымына чейин кирди. Жигит ойлоду. «Бозжигиттин күчү мени менен барабар экен. Бирок менин аскерим артык экен. Бозжигитти кириптер кылабыз» - деп артынан токтобой кууду. Бозжигит ташка жана ок атты, огунун жарымчасы батты. Зейтун да ок атты, анын да огунун жарымы батты. Жигиттин өлтүрөрүнө көзү жетпеди. Ал минтип ойлоду: «Бозжигит менден күчтүү экен. Мени дагы, эки жүз кишимди да жеңет. Абдан уят болуп шаарга киргенче, жон эле кайтайын». Зейтун жигиттери менен Милатиеке кайтат. Падыша: «Эми колубузга тийсе эч райым кылбай өлтүрөбүз» - дейт.

Ошондо Бозжигит эки күн жүрүп олтуруп дарманы кетип бир жерге жыгылды. Денеси жетимиш жердей жараланган эле. Эти абдан оорлошуп ооруйт. Жыгылган жери адам баласы жүрбөгөн бир бак болчу. Жолунда жылан, чаян көп эле. Айланасына көз чаптырып турса бир карлыгач баласына улам жем ташып берип жатат. Муну көрүп ичиндеги кайгысы, муңу козголуп, ата-энеси, туулуп өскөн жери, жан досу Кимин, Сайыпжамалга ашык болгону эсине түшүп бир назим айтканы:

Карлыгач карлыгачка жем берет,
Карындаш карындашка дем берет.
Жалгыздыкка түшүптүр муңдуу башым,
Мен мынтип жүргөнүмдү ким билет.
Кыйналганым билбей атам менин,
Зар кылсам да билбейт го атам менин.
Карыптыкка түшүптүр жалгыз башым,
Суруга эч киши жок алым менин.
Күндөр маган бар экен мынтип жүрөр,
Эч ким жок зарлансам да алым сууга.
Өз жанындай көп суугаган атам-энем
Сиздерди бир көрөр күн болор бекен.
Жыгачтын башын кессе түбү калар,
Экөөнүн бири өлсө бири калар.
Жалгыздын өзү өлсө неси калар?
Минер аты, кийген кийими жоого калар.
Айтам десем бул элде сөзүм сынык,
Болбосо акыр карыптыктан көңлүм тунук.
Аллага не кылса да чарабыз жок,
Кутулбас жерге учурады карып башым.
Жок болду кашымдагы жан жолдошум,
Тууган жер, атам, энем эске түштү,
Агады кан аралаш көздөн жашым.
Тозон баскан денемди,
Топурак баскан жолумду,
Кайгы баскан көңүлүмдү,
Ачылар күн болобу?
Жалгыздыкка туш болдум.
Досту көрөр күн болобу?
Сайыпжамал ашыгым,
Кошулар күн болобу?
Карыптыкка туш болдум,
Бир жүрөр күн болобу?
Туура жүрсөм душманга
Жүрсөм жолум болобу?
Бу армандуу күндөрүм
Унутулар күн болобу?
Мурункудай кошулуп
Бир жүрөр күн болобу?

Бозжигит жаратканга минажат кылды:

Ойлоймун жаным мында алабы деп,
Муңдуу башым бу жерде калабы деп.
Ким өлбөй ким калбады жараткан соң,

Коркомун көр кепинсиз каламбы деп.
Кудайа тагдырыңдан каларым жок,
Жардам этпесең эч кайда барарым жок.
Көңүлүмө бу жерлери муң болот,
Кепиндеп көр ичине саларым жок.
Он сегиз миң ааламды жаратыпсың,
Мекенин мекенине таратыпсың
Көкүрөк кандуу, көзү жаштуу бу алыңда,
Жүрөрсүң деп саркардан жаратыпсың.
Кудайа амириңден эч калганым жок,
Качарга бурулуп эч дарманым жок,
Туура өлүм кез болбосо амалым жок.
Таш ичинде курттарга жем берерсиң,
Тилеймин дагы султаным деп,
Мен байкушту бактыдан кем кылыпсың.
Сенден өзгө эч кимге ыйларым жок,
Алымдын жок болорун билгеним жок.
Кахар рахим этесиң кадыр алла
Сенден башка эч кимден тилерим жок.

Аңгыча алла таала минажатын кабыл кылды. Башын жогору көтөрдү эле бир бак көрүндү. Ал бакка барды. Булбул, сандугач куштар сайрап турат. Башка эч нерсе көрүнбөйт. Бозжигит түрдүү жемиштерди терип жеп, тойду. Бир чычканды бычак менен жаралап куйругуна жип байлап, жиптин бир учун колуна кармап, чычканды коё берди. Үймөк чөптү чукуп бир чөптү жеди. Каран отурса чычкандын жарасы айыга баштайт. Бозжигит ойлойт: Бул чычкан кудайдын жараткан макулугу. Биз дагы макулукбуз. Чычканга кудай шыпа берди деп, өзү да ошол чычкан жеген чөптөн тобокелге салып жеди. Бозжигиттин дагы жарааттары айыга баштады. Ал бакта он беш күн жашап, түрдүү жемиштер менен тамактанып, ден соолугун чыңап, тобокел кылып Милатие шаарына жана келди. Бозжигиттин Кимин менен убадалашкан жери бар эле. Кимин Сайыпжамал менен кабарлашып турчу. Кыз Киминге: «Эгер Бозжигит бул шаарга келсе баланча карынын үйүнө алып барып коюңуз» - дейт. Бозжигит Кимин досу менен убадалашкан жерден жолугушуп, бири-биринин саламаттыгына кубанышып, кудайга шүгүр кылышат. Кимин Бозжигитти кыз айткан карыянын үйүнө алып барды. Карыя келип кыздан сүйүнчү сурады. Сайыпжамал алтын жакалуу тон берет. Кыз карыянын үйүнө келип Бозжигит менен жолугушту. Качалык деп убада кылышты. Карыя Бозжигитти күндүз чоң сандыктын ичине салып коер эле. Хандын кызынын карыянын үйүнө келип жүргөнүн душмандар ханга жеткиришет. Бир күнү хан карыяны чакырып: сенин үйүңө менин кызым барып жүрөт имиш, жашырбай айткын» - дейт. Карыя жашырып айтпай коет. Анда хан айтат: «Эгерде Бозжигитти бизге тутуп берсең бу шаардын курткаларына улуу башчы кылам. Даража берип, жыл сайын миңден алтын алып жүрөсүң». Карыя муну угуп кубанды. Үйгө келип Бозжигитке эсинен тандыра турган дары берип, ханга кабар берди. Душмандар келип темир чынжыр менен байлап зынданга салышат. Бул жөнүндө кыз билген эмес. Ал карыядан Бозжигитти сурайт. «Бозжигитти душмандар билип алыптыр, ал качып кетти. Кайда кеткенин билбеймин» - деп жооп берди. Кыз катуу кайгыга батып карыяны зынданга салдырды. «Эгер келсе сөзүң ырас, ал эми келбесе чоң азапка кириптер кылам» - дейт.

Бозжигитти зынданга салган желдеттер ханга кабар беришти. Хан буйрук кылды: «Эрте менен базарга алып чыгып өлтүрүп, дарга аскыла. Кызымды берерге адам бардыр. Душманыбыздан кутулганыбызга улуу той кылгыла. Эки той бирге болсун». Ал заманда кишилер жүздөрүн кылдан токулган парда менен жаап жүрөр эле. Бозжигит акылына

келди. Колу-буту темир чынжыр менен байлануу эле. Ары-бери тыбыранды, болбоду. Бир алладан жардам болбосо пендеден жардам кылуучу болбоду.

Аңгыча Бозжигиттин досу Кимин көчө көчөлөрдөн издеп жүрдү. Бир мезгилде базардын ичине келди. Бозжигит байланып жатат, өлүмдөн башкага дарманы жок. Досу зар-зар ыйлап кашына келди. Падышанын бир вазири бар эле. Шахзадаларды өлтүрүүгө катышар эле. Ал келмейинче өлтүрүшчү эмес. Бозжигит досун көрүп зар ыйлап кашына чакырып бир айтканы:

Эй жан досум жакын кел,
Сөзүмдү сага айтайын.
Ажал келди бу башка,
Алла амирин кантейин.
Сенден башка досум жок,
Сырым кимге айтайын.
Карчыга куштун канаты,
Кайрылар күн болуптур.
Амандашып көрүшүп,
Айрылышар күн болуптур.
Эй жан досум, жан досум,
Ажал бизге жетиптир.
Эми сени көрмөк жок,
Бул жерден сен кайтасың.
Мурункудай жар болуп,
Энди бизге жүрмөк жок.
Муңдуу калган атама,
Зарлуу болгон энеме.
Жалгыз уулуң сөзү деп,
Саламымды айта көр.
Дидарыма тойбогон,
Жалгызым деп ойлогон.
Муңдуу болгон атама,
Саламымды айта көр.
Бала энеден туулмак бар.
Алла амирин билмек жок,
Ажал жетсе пендеге.
Дүйнөдө бакы болмок жок,
Канатынан кайрылган.
Жалгызынан айрылган.
Кайгысы көп атама.
Сабыр кыл деп айта көр,
Кимди балам дээр ал.
Кимди мен деп сүйөр ал,
Мен эсине түшкөндө,
Жанган оту күйөр ал.
Күйгөнүнө кез болсоң,
Сабыр кыл деп айта көр.
Башымдагы бөркүмдү,
Муңдуу болгон атама.
Өз колуңдан берерсиң,
Көңүлүн улап жүрөрсүң.

Кесел дагы¹ өтпөсүн,
Жалгыз уулум келер деп.
Атам мени күтпөсүн,
Көлдөгү жүз кемени аларсың.
Досум колуңа саларсың,
Муңдуу энемди көргөндө.
Бизди эске аларсың,
Жалгызым деп ыйласа.
Көңүл улап жүрөрсүң,
Эгер канимет буюрса.
Мендей болуп келерсиң,
Ай жан досум, жан досум.
Мен үчүн мында жүрөсүң,
Көп азапты көрүпсүң.
Ата-энеңден айрылып,
Меним үчүн жүрдүң сен.
Жаш убактан бирге жүрүп,
Бүгүн жалгыз каласың.
Сен үйүңө барганда,
Ата-энеңди көрөрсүң.
Барсаң кишилер көрүшөр,
Кашыңа келип турушар.
Жыйылган көп жамаат,
Бизден кабар сурашат.
Көзү көргөн жолдоштор,
Бирге турган курдаштар.
Бирге жүргөн муңдаштар,
Бизди эсине алышар.
Бизден мээрим алгандар,
Бизди жоктоп сураса.
Бизден салам дээрсин,
Бизден иренжи алгандар.
Бизден көңүлү калгандар,
Бизден жапа көргөндөр.
Көп ичинде бар болсо,
Раазы бол деп айтарсың.
Биздин үйгө барарсың,
Ата-энемди көрөрсүң...^{*2}

Баш кесер желдет бир канча жолу Бозжигиттин башына кылыч чабат. Бирок кесилбейт. Кылыч кеспеген себеби: Бозжигит дайыма «Хызыр валийас хаалиа — алсалам» дубасын окур эле. Гусул кылар эле. Акыры өзүнүн кылычы менен чаап өлтүрүшөт. Ошондо Кимин бетин тытып ой-бой деп эсинен танат. Эсине келгенден соң зар ыйлап бир назим арман айтканы.

Ай-ай дүйнө, ай дүйнө,
Кимге бапа кылдың сен.
Искендердей падышаны,
Өз койнуңа алдың сен.

¹ Кесел дагы – оорунун тагы, азабы.

² * ушул жерден (34-бет) бир барагы жок экен.

Факираалим Махмадсалих аллаалие васалам,
Аны дагы алдың сен.
Алып, алып тойгуң жок,
Эч кимди албай койгуң жок.
Кечеги жүргөн жан досум,
Айрып аны алдың сен.
Райым шавкат сенде жок,
Ушундай улуу хандарды,
Өз койнуңа алдың сен.

Бозжигиттин башындагы жана бетиндеги кылдан жасалган пардасын сыйырышты. Үстүндө алтындын буусу карматылган, бермет, маржан, асыл таштар менен кооздолгон тулубу бар эле. Бозжигиттин сулуу өңүн, сымбатын, тулубун көргөн эл таң калат. Өлтүргөн киши абдан өкүнөт. Зейтун баатыр: «Болор иш болду, муңайып кайгырбагыла. Эми муну дарга асқыла. Өлгөнү маалым болсун. Падышанын буйругу да ушундай эле» - дейт денесинен байлап дарга асышты. Өлтүргөндөр да карай турган жалпы элда бушайман болушуп арман кылышат. Эгер колдон келсе Бозжигитти тирилтип, «өзүбүздү курман кылар элек» - дегендер да болду. Кайыр эми тагдырга даба жок, деп өздөрүн сооротушту. Ал кече той кылып сурнай жана керней тартылып, түрдүү оюн-зоок курушту.

Бозжигиттин өлгөнүнөн кабары жок Сайыпжамал шаардын көчөлөрүнөн карай издеп жүрөт. Эч таба албай той болуп жаткан мажлиске жетип келет. Кырк нөкөр кызы менен бирге Бозжигитти жамааттан сурап бир назым айтканы:

Төө келип боздоду
Ботосу анын бар бекен?
Бото көздүү Бозжигит,
Бу оюнда бар бекен?
Койлор келип маарады,
Козусу анын бар бекен?
Козу көздүү Бозжигит,
Бу оюнда бар бекен?
Сыйыр келип мөөрөдү,
Музоосу анын бар бекен?
Бечаранын музоосу,
Бу оюнда бар бекен?
Булбул куштар сайрады,
Кызыл гүлдөр бар бекен?
Гүлдөй жүздүү Бозжигит,
Бу оюнда бар бекен?

Ошондо бу мажлисте бир жигит бар эле. Падышанын бу ишин макул көрбөй, Бозжигитти бек аяп ыйлап турган. Ал жигит кызды таанып, ага бир назым айтып турганы:

Төө келип боздосо,
Ботосу анын жок чыгар,
Бото көздүү Бозжигит,
Бу оюнда жок чыгар.
Сыйыр келип мөөрөсө,
Музоосу анын жок чыгар,

Музоо көздүү Бозжигит,
Бу оюнда жок чыгар.
Койлор келип маараса,
Козусу анын жок чыгар,
Козу көздүү Бозжигит,
Бу оюнда жок чыгар.
Булбул куштар сайраса,
Кызыл гүлү жок чыгар,
Кызыл гүлдөй Бозжигит,
Бу оюнда жок чыгар.
Карагайлуу кара ормон,
Өтпөс жерге кеткен ал.
Боздогон төөнүн ботосун,
Бөрү алганга окшойт.
Бозжигиттин дүнүйөсүн,
Кайыр алганга окшойт,
Дүйнөнүн бийик дуулаты,
Тул калганга окшойт.

Кыз бул сөздөрдү жигиттен угуп Бозжигиттин өлгөнүн түшүнөт. Каңырыгы түтөп атасы Тахмас хандын жанына келип бир назым айтканы:

Угуп келдим эй ата
Авлаларга¹ жетипсиң,
Мааракеге батыпсың,
Калың жангал² ичинде,
Бала шумкар атыпсың.
Биз алдыңа келгенде,
Бизге белек жетпейби.
Тузак коюп жатыпсың,
Бала кийик атыпсың.
Мааракеге батыпсың,
Биз алдыңа келгенде.
Бизге белек жетпейби,
Атка минип чыгыпсың.
«Душманыңды» жыгыпсың,
Дүнүйө сага кең калды.
Өлбөс кабар угупсуң,
Бир күн ата ыйларсың.
Көп бушайман болорсуң,
Иш өткөн соң пайда жок.
Жалбырактай соолорсуң,
Ойлогонуң билдим мен.
Оюң сенин шол экен,
Бозжигитти өлтүрүп.
Майдан аяк толтуруп,
Бу Зейтунду келтирип.
Журт ичинде тоюң бар,
Сенин ушундай оюң бар.

¹ Авлаларга - олуяларга го.

² Жангал – чер токой.

Темир алтын болбостур,
Бакыр күмүш болбостур.
Сенин сүйгөн Зейтунуң,
Сыртын алтын кылсаң да.
Ичин көхар кылсаң да,
Бозжигиттей болбостур.
Алтынга боюн боёсоң да.
Карга шумкар болбостур.
Канаттарын кессең да,
Шумкар карга болбостур.
Жакшы көргөн ит Зейтун,
Итти үйгө сактапсың.
Күнгө боёп көтөрсөң да,
Зейтун күйөө болбостур.
Бозжигиттин сөөгүн,
Миң Зейтунга бербесмин.
Бозжигиттин молосун¹,
Алтын үйгө бербесмин.
Миң Зейтунду келтирсең,
Эч бир кабыл көрбөсмүн.
Бозжигитим болбосо,
Кызың да болуп жүрбөсмүн.

Тахмас хан кызынан мындай зарлаган сөздөрдү угуп, кызынын көңүлүн улап айтып турганы:

Ыйлаба балам, ыйлаба,
Эл ичинде жакшы көп,
Элден элди аралап,
Элден элге жүрөрмүн,
Элден жакшы көрүнсө,
Сени ага берермин.
Элден элге жүрөрмүн,
Каалаганыңды кылармын,
Астымдагы тактымды,
Кызым сага берермин.
Алтындан отоо жасатып,
Кызматчылар коермун.
Башымдагы тажымды,
Астымдагы тактымды.
Кызым сага берермин,
Аргымакка мингизип.
Миң кул сага берермин,
Миң төөгө жүк артып.
Миң канизек берермин,
Дүнүйө жүзү кең балам.
Көптөн жакшы табылар,
Сүйгөнүңө берермин.
Мал жакшысын аларсың,
Тон жакшысын киерсиң.

¹ Моло – мүрзө.

Элде жакшы көп балам,
Сүйгөнүңө жетерсиң.
Бузба балам оюңду,
Хандардан кат келет.
Бары да сени тилешет,
Сени алсам деп ыйлашат.
Тоту куштай жигиттер,
Бары да сени тилешет.
Чакырып алып тургузуп,
Жүзүн сага көргөзөм.
Ыйлабагын жан балам,
Сүйгөнүңө берермин.

Анда кыздын зар ыйлап жооп бергени:

Балаңдын көңүлү калгандыр.
Алдасаңда болбостур.
Жүрөктөн кетирсең да,
Аны да кабыл көрбөсмүн.
Сөөктөрүм сынган соң,
Сыласаң да болбостур.
Жүрөгүм күйүп болгон соң,
Сууга салсаң болбостур.
Көңүл кушу учкандыр,
Көн десең да көнбөстүр.
Башым жерге түшкөн соң,
Көтөрсөң да болбостур.
Ичим музга толгондур,
Жүрөгүм таш болгондур.
Миң кулуңду нетейин,
Кулдар күнү өткөн соң.
Миң төөгө жүк артсаң,
Канизек күнү өткөндүр.
Башыңдагы таажыңды,
Астыңдагы тактыңды.
Колума кармап не иштейм,
Тактыңа олтурар кишим жок.
Тон жакшысын нетейин.
Алып киер кишим жок.
Элден элге аралап,
Тапкан жакшың нетейин.
Өз тапканым кеткен соң,
Бизден соңку кызыңды.
Айгырдан чапкан бээдей,
Кайрылбаган төөдөй.
Элден элди аралап,
Элден жакшы табылса,
Сүйгөнүңө берерсиң.

Ошентип Сайыпжамал бул сөздөрдү атасына айтып, ыйлап дар башына келди. Бозжигиттин тулumu кыздын көзүнө жаркырап көрүндү. Кыз эстен танып жыгылды. Кырк кыз Бозжигитти дардан түшүрүштү. Сайыпжамал акылын жыйып, эсине келип, Бозжигиттин башын тизесине алып, зар-зар ыйлап турган жери:

Кайран башың, хан башың,
Кесилгенге окшоду.
Баасы жок денеңден,
Жан кеткенге окшоду.
Денең жатат булганып,
Буту колуң чулганып.
Кепиниң жок, көрүң жок,
Жерде жатар (сен) белең?
Канга булгап башыңды,
Кумга булгап чачыңды,
Көздөн аккан жашыңды,
Жерге агызар (сен) белең?
Көхар башың илинип,
Алтын денең булганып,
Дарга асылар (сен) белең?
Карагаттай көздөрүң,
Кызыл көхар жүздөрүң,
Бал шекердей сөздөрүң,
Бир көрөргө зар болдум,
Айтсам сөзүм бүтпөстөй,
Кайгың эстен кетпестей,
Узак жерге кетипсиң.
Чакырсам да келбессиң,
Өз жолуңа түшүпсүң.
Зар кылсам да билбейсиң.
Сөздөн дүнүйө болбостур,
Сизден дүнүйө өтүптүр.
Мен да артыңдан кетейин,
Сен алдымда жүрбөсөң,
Бу дүнүйөнү нетейин.
Күн түн ыйлап жүргөнчө,
Бу азапты көргөнчө,
Кайгың кетпес өлгөнчө,
Бирге болсоң керекти. -

деп Сайыпжамал зарлап ыйлап алтын сарайына келди. Бозжигитке дары берип эсинен тандырган кары куртка зынданда эле. «Ай жердин жүзүн куруткан, мен сага жакшылыктар кылдым эле. Ашыктыкты билбеген, Бозжигитти уктатып канга кабар кылганча, мага кабар берсеңчи. Эми сени түрлүү азап менен өлтүрүп, териңди тасма-тасма кылып катуу жаза менен өлтүрөмүн деди. Ошол убакта карыя дир-дир калтырап, жүзү саргарып айтты: «Бизден бир ката иш өтүптүр. Хай эми не кылсаң да өзүң билесиң». Анда Сайыпжамал «Эгерде бул дүнүйөдө тирүү болуп күн көрө турган болсом сени өлтүрөр элем. Мен Бозжигиттин артынан кетемин. Сени өлтүрүп күнөөлүү болбоюн. Разылык берип, азаттыкка чыгарат. Кыз өзүнүн сарайын колун алып барып Бозжигиттин кабырын каздырат. Ичине түрлүү оюу салдырып, кооздотот. Тышына каба¹ сарай салдырат. Алтындан, күмүштөн эшик жасатат. Бу кабарды атасы эшитип, Милатие шаарындагы улуу усталарды, бедизчилерди чакыртты. Алар жүз кырк сегиз эле. «Кызымдын буюрган, суранган иштерин бүт жасагыла, мүлктү менин казыналарымдан алып, алтын, күмүштөн иштеткиле» деп буйрук кылды. Хан кызым өлбөсүн, байлыгым

¹ Каба - Мекедеги кааба мечитиндей.

кетсе кетсин деп ойлоду. Жүз кырк сегиз уста сарай курушту. Ичинен суу агызып, булбул куштар сайрай турган кылышты. Шаарда мындан өткөн имарат болбоду. Сыртынын ар бир жагынын узундугу он аршындан, ар жерине алтындан түркүк тургузушту. Төбөсү да алтын менен жабылып кооздолду. Кыз дыкаттык менен көңүл коюп сарайдын бүтүшүн күттү. Эч кимден каржы тилеген да жок. Өзүнүн казыналарынан чыгымдады. Бардык калайык иштеп, сарайды он беш күндө бүтүрүштү. Эгер сарайдын ичине кирип эшигин бекитсе сыртынан киши ачалбас болду. Сайыпжамал калган казынасын усталарга, калайыкка бөлүп берип, бардыгын ыразы жана кушбак кылды. Кыздын жасаган ишине таң калышты.

Ошентип Сайыпжамалдын кырк кызына айтып турганы:

Жар-жар айткан жарларым,
Аман болгула хуштарым¹,
Бизге өтөр күн болду,
Сизден кетер күн болду,
Эми бизди көрмөк жок,
Бизге айрылбай жүрмөк жок.
Дүнүйө бакы өлсө да,
Тирилген менен өлмөк жок.
Бизге барар күн болду,
Сизге калар күн болду.
Жаман, жакшы болгондур,
Ыраазы болуң досторум.
Бизден көңүлү калгандар,
Ыраазы болуң досторум.
Фатха² окуп жүргөйсүз.
Турганга жар табылар,
Ооруга эм табылар.
Жогунуз жок досторум,
Сиздерге кун табылар.
Мурункудай болорсуз,
Ойноп күлүп жүрөрсүз.
Тилегиңер алдыңарда,
Алла куру калтырбас.
Бизден дүнүйө өтүптүр,
Эми тирүүлүк болбостур.
Ажалдан эч ким кал бас,
Мен үчүн ыйлабагыла.
Мендей бир кыз табылар,
Тирүүгө жар табылар.
Кел десең да келбестир,
Зар кылсам да болбостур,
Сиздерге заман болгон жок,
Акыйкат жар болгон жок.
Көрбөгөндү көрөрсүз,
Сиздин багыңыз алдыда.
Ойноп-күлүп жүрөрсүз,
Башыңыз жаш досторум.
Эсен болуң досторум,

¹ Хуштарым - көңүл ачаарым.

² Фатха – (фатиха) курандын сүрөөсү.

Аман болуң хуштарым.

Анда кырк кыздын ичинен бир кыз Сайыпжамалга жооп айтканы:

Ал жөнүнөн тилеймин,
Экинчи сага ыйлаймын.
Жаным-жаным, жан досум,
Бир аз тирүү жүрсөң ээ,
Бир аз доорон сүрсөң ээ,
Көп кыздарга зар айтпа,
Кайт жаным, кайтсаң ээ.
Жолдошторуң артыңда,
Койдой чуулдап калбасын,
Алтын безек чоң сарай,
Жерде куру калбасын.
Кырк кыздын канаты,
Жер жүзүнүн санаты,
Боздой боздой калбасын.
Дүнүйөдөн үмүт үзбөгүн,
Дүкөнүңдү бузбагын.
Дүкөндөгү жарларың,
Зар саргардан болбосун.
Алтын, күмүш, көхарың,
Жат колунда калбасын.
Кайт жаным кайтсаң ээ,
Марур, маржан, көхарың,
Ар кимге олжо болбосун.

Хандын кызынын жана жооп берип турганы:

Бирөөгө ажал кез болсо,
Не кылсаң да болбостур.
Дүнүйөнүн кең дөөлөтү,
Дүнүйө ичинде калар ал.
Каларсың ага-иниң кашыңда,
Ыйласа да болбостур.
Ата-энең кашыңда,
Ыйласа да болбостур.
Дүнүйөнүн кең дөөлөтү,
Ар кимге олжо болор ал.
Өлүмгө айла болбостур,
Алтын безек кең сарай,
Бирөөгө олжо болор экен.
Өлүмгө айла болбостур,
Атадан да кеткен мен.
Энеден да кеткен мен,
Катуу дартка жолуктум.
Тирил десең тирилбес,
Тирүү өлүк болгонмун.
Жем берсең да өлүкмүн,
Эми айтар сөзүм жок,
Кош болуңуз хуштарым,

Эсен болуң досторум.

Ошентип кыз кие турган кийимдерин көрүп, колуна алып бир назым айтканы:

Алтын жака куш тондор,
Сени киер киши жок.
Алтындан ээр боз жорго,
Сени минер киши жок.
Алтындан безек кең сарай,
Сага кирер кишим жок.
Атам бизди көп көрдү,
Олжо эткенин эп көрдү.
Айдан уул туудуруп,
Күндөн кызды туудуруп.
Хан Зейтунга берсин ал,
Жоодон алган олжосун,
Буюм, бокчо кылсын ал.

Кимин кайгыдан жинди болуп жаткан эле. Кыздын жогорку сөздөрүн угуп бир назым айтканы:

Шекер жарым элудаг!¹
Айрыларың билдим мен.
Мээримдүү жарым элудаг,
Жети күнү зар эттим,
Байланыптыр тилдериң,
Көп тилегиң калмайынча,
Оттой сенин күндөрүң
Элудаг, элудаг, мээримдүүм элудаг,
Жаның жаннат ичинде,
Мээримдүүм элудаг.
Тоо башынан учканда,
Конор жериң жок эле.
Бу дүнүйөдө мейман,
Болор жериң жок эле.
Көргөн түшүң алдыңда,
Досуң калды артыңда.
Мээримдүүм элудаг,
Жаның жаннат ичинде,
Мээримдүүм элудаг.

Аңгыча Сайыпжамал шаардагы факыр² бечараларды, жетим, маскиндердин³ бардыгын жыйдырып, алтын жана күмүш казыналарын кайыр айтып, журтка карап бир назым айтканы:

Илфрак, илфрак
Аман болгун досторум.
Бизден дүнүйө өтөр,
Дүнүйө сизге калар,

¹ Элудаг (илудаг) – сырдык сөз: жан биргем, арман күн же жаным курман деген мааниде го.

² Факыр - мусапыр.

³ Маскиндер – жарчы, жалчы, кембагал.

Эсен болуң досторум.
Биз иманда өтөлү,
Акыретке жетели,
Сиз жакшылар калыңыз,
Муратыңа жетиңиз.
Биздер сапар кылалы,
Кийин калың досторум,
Атама айтың сөзүмдү,
Арман алды өзүмдү.
Дүнүйө атама кең калды,
Курман кылдым өзүмдү.
Чын жарымдан калгым жок,
Бөтөн жарга баргым жок,
Бу өлүмдөн калгым жок,
Эсен болуң досторум.

Кыз бул арманын айтып, албарс бычакты колуна алып, каба сарайына кирди. Эшикти ичинен бекитип Бозжигитти кучактап шейит болду. Жалпы журт бул ажалды көрүп зар-зар ыйлашты. Хандын бул акмакчылык ишине кайгырышып, кудай кошкон күйөөдөн айрып, бөтөн күйөө табам деген ойуна нааразы болушту. Аңгыча бул кайгылуу кабар Тахмас ханга жетти. Хан менен ханыша эстеринен тана ыйлашты. Иш өткөн соң кайгыргандан пайда жок. Хан булардын эшигин мурунгудан да бекем бекитти. Сайыпжамалдын кашындагы кырк кызы, ата-энеси көздөрү өткөнчө эки жаштын кайгысын тартып өтүшкөн.

Бул окуяны көрүп отурган Кимин досунун, аяшынын артынан өлгүсү келди. Бирок досунун өлүм алдында айткан аманатын - Бозжигиттин ата-энесине, эли журтуна айткан салам-дубайын жеткирбесем достугум кайсы деп өзүн токтотту. Ошентип Кимин Багдад шаарына кайтмак болду. Ал Бозжигиттин мүрзөсүн кучактап айтканы:

Мен кайтарга ой кылдым
Мээримдүүм илудаг¹
Ким менен бирге жүрөмүн,
Кимди досум дейм мен,
Жүзүңдү кайдан көрөмүн,
Мээримдүүм илудаг.
Сен эсиме түшкөндө,
Кетким келбейт кашыңдан,
Ыйласам да пайда жок,
Көздөн аккан жашымдан.
Кайгы менен ичкен аш,
Кызыл канга окшойт.
Кайтайын десем журтума,
Кайгың бутумду тушайт.
Өз тобунан айрылган,
Каздай болуп калдым мен.
Энеси өлгөн баладай,
Ыйлап-ыйлап калдым мен.
Жаның аллага тапшырдың,
Жарың бирге кашыңда.

¹ Илудаг (элудаг)

Жалгыздыкта калыпмын,
Жолдошум жок кашымда.
Жалган дүйнө ичинде,
Кошулар күн болобу.

Буларды айтып Кимин зар-зар ыйлап, кырк алты күн жол жүрүп Милатие шаарынан Багдад шаарына келди. Шаар калкы Бозжигиттин кабарын сурашты. Кимин баштан аяк болгон окуяларды тегерекке баян кылды. Бул кабарды угуп калайык катуу кайгыга батышты. Бул суук кабарды ханга кантип угузабыз деп кеңеш курушту. Хандын вазирлеринин ичинде бир карыя, даанышман вазир бар эле. Ал ханга ыр аркылуу угузамын дейт.

Буга чейин Абдалла хан «Бозжигитти издеп, кабарын билип келгиле» деп миң кишини жиберген эле. Булар Бозжигитке жолуга алышпайт. Ошондо булар чогулуп: «Бозжигит Милатие шаарынын ханынын кызын алып тилеги ишке ашыптыр. Жолдо жанагы миң кишинин башчысы ооруп калып Бозжигит аны сактап калыптыр. Киминди алдын ала кабарга жиберип, атам тойду баштай берсин дептир» - деп айталы. Хан той баштап эл чогулганда айтабыз деп кеңеш курушат. Калайык бүт жыйылып, Кимин менен бирге Абдалла хандын астына келишет. Киминдин жалгыз турганын көрүп Хан менен ханыша жүрөктөрү жамандыкты сезип, кабатыр болуп ыйлай башташат. Анда эл ханга ыйлабаңыз деп өздөрү сүйлөшкөндү баян этишет. Хан бул сөздөргө ынанып улуу той баштайт. Шарап, бозо даярдалып, мал союлуп, керней, сурнай тартылат. Даанышман кары хан менен ханышанын кашында олтуруп акырын-акырындап ырдап турган жери:

Көптү көргөн кары элем,
Бир аз ырды ырдайын.
Кулак салың жакшылар,
Бу дүнүйөдөн пайда жок.
Ибарат¹ алың жигиттер,
Карылардын сөзүнү,
Көңүлгө алың жигиттер.
Жакшылардын сөзүнү,
Кулакка алың жигиттер.
Карыларда эски сөз,
Эске албай жүрбөңүз.
Аалымдардан кирген сөз,
Көңүлгө албай жүрбөңүз.
Карылардын кайыр сөз,
Пайгамбардан калган сөз,
Кудайымдын достору,
Көңүлүнө алып жүргөн сөз.
Желген аттан жел калар,
Тапкан эрден мал калар,
Падышалардан так калар,
Жүргөндөрдөн бут калар,
Эр башына иш түшсө,
Дүнүйө баары жок болор,
Аалымдардан кат калар,
Усталардан жат калар,
Темирчиден дат калар,

¹ Ибарат – үлгү.

Ойлоп турсам жигиттер,
Бу дүнүйөдө ким калар?
Жүргөн жерде жол калар,
Куруган жерде чел калар,
Калгандарга олжого,
Алтын, күмүш пул калар.
Катын болсо тул калар,
Байы кийин бул калар.
Иттей чуулдап талашып,
Ким көргөнүн шол алар.

Андан ары даанышман ата өлүм жөнүнөн айтканы:

Туулдум деп кубанба,
Туулган соң өлөр күн болор,
Өлгөн жандын жарымыдан,
Суроо кылар күн болор.
Бир өзүнөн башканы,
Көңүлүнө албас күн болор,
Тилдүүмүн деп кубанба,
Тил байланар күн болор,
Күчүм бар деп кубанба,
Күчүң кетер күн болор,
Жанган жылдыз үстүндө,
Арманды айтар күн болор.
Балам бар деп кубанба,
Бала да калар күн болор,
Кыямат күнү катуу күн,
Жакшы көргөн баланы,
Көңүлгө албас күн болор.
Малым бар деп кубанба,
Таразага алар күн болор,
Кылган ишиң жакпаса.
Залимсин, дер күн болор,
Кызыл жүзгө кубанба.
Соолуп калар күн болор,
Курт-кумурска жыйылып.
Тытып, талар күн болор,
Падышамын деп ойлосоң.
Искендер да, Сулайман алейхи салам,
Алар өткөн дүнүйөдөн.
Балам бар деп ойлосоң,
Беш жүз бала атасы.
Азирет Нух пайгамбар,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Малым бар деп ойлосоң,
Малы сенден көп чыгар.
Карун¹ да өткөн дүйнөдөн,
Күчтүүмүн деп ойлосоң.

¹ Карун - Карынбай (Курандагы персонаж. Сараң бай болгон).

Күчтүү сенден көп чыгар,
Каарман менен ал Алы.
Алар да өткөн дүйнөдөн,
Тилдүүмүн деп ойлосоң.
Кам менен Темина Телиха,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Төрөмүн деп ойлосоң,
Нече сиздей төрөлөр,
Ыйлап өткөн дүйнөдөн.

Карыя ушул жерге жеткенде Хан ыйлайт. Карыя ата андан ары үчүнчү бапка түшүп ырдайт:

Бейт:

Жаралган соң нетебиз,
Бул дүйнөдөн кетербиз.
Чарабыз жок нетебиз,
Амир келсе алладан,
Моюн сунуп жатарбыз.
Денебиз чирип күл болуп,
Кара жерде жатарбыз.
Элден мурун туулган ал,
Абдан бекем болгон ал,
Ал келип жол ачкан,
Теңири менен сүйлөшкөн,
Адам эле атабыз,
Обо эле энебиз,
Бу дүйнөдөн пайда жок,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Топон суусу ташканда,
Тоодон таштан ашканда,
Ар жаныбардан алып ал,
Адамдан соңку атабыз,
Азирети Нух пайгамбар,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Намруд отко атканда,
От ичинде күйбөгөн,
Дос сөзүнөн кайтпаган,
Жалгыз уулу Ысмайылды,
Пычак менен жип алып,
Мейна тоосуна барып,
Курман кылган Ибрахим,
Кудайымдын сүйгөнү,
Алда өткөн дүйнөдөн.
Он эки уул ичинде,
Кул болуп сатылып,
Он эки жыл зынданда,
Туткун болуп жатып ал,
Рахмат айтты алласы,
Мисир шаарынын падышасы,
Жетимиш жылдын соңунда
Жүзүн көргөн атасы,

Акырында хан болгон,
Жусуп да өткөн дүйнөдөн.
Жердин жүзүн алган ал,
Түрк шаарын салган ал,
Күн чыгышка барган ал,
Күн батышын көргөн ал,
Адил туулган хан эле,
Жер жүзүндө дана эле,
Жан өлүмгө жеткенде,
Эси акылы кеткенде,
Күндүн көзү тутулуп,
Эр дин жүзү бузулуп,
Мөңгү суусу табылбай,
Жыйырма тогуз жашында,
Ал азирети Искендер,
Ал да өткөн дүйнөдөн.
Давид уулу Сулайман,
Дүйнөгө хан болуп ал,
Жердин жүзүн алган ал,
Бу дүнүйөнүн ичинде,
Жалгыз падыша бол гон ал,
Алтын такта олтуруп.
Асман менен учкан ал,
Миң катынды кучкан ал,
Кудай таала жол берген.
Бир буту, бир колу, бир көзү жок,
Ага жалгыз уул берген.
Бала үчүн арманда болуп,
Жер жүзүнө хан болуп,
Сулайман да өткөн дүйнөдөн.
Нече жакшы жар алган,
Жандар өткөн дүйнөдөн.
Шундай, шундай аялуу,
Хандар өткөн дүйнөдөн.
Ибрахим менен Ысмайыл,
Зикирйа менен Дуалкафил,
Кабыл менен Улкабыл,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Көзсүздөрдү көргөзгөн,
Бутсуздарды бастырган.
Жыгылганды тургузган,
Нече, нече олуялар,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Көңүл сүйүп көккө учкан.
Алла таала сен дегенде,
Оозунан от чыккан.
Жалаң аяк, жалаң баш,
Эки көзүнөн агып жаш
Кудайымдын эркеси,
Дубана Бурзи
Алар да өткөн дүйнөдөн.

Миң төөгө жүк арткан,
Кырк төөгө килем арткан,
Алтын такта олтурган,
Алтын менен күмүшкө,
Жердин жүзүн толтурган,
Малынан зекет бербеген,
Өлөрүнү билбеген,
Киши тилин албаган,
Карун да өткөн дүйнөдөн.
Башында махмад, акырында махмад,
Имат¹ үчүн зар ыйлап,
Жарлыкка деп көп ыйлап,
Имат үчүн атасын,
Тилебеди энесин,
Кудадан жарлык келгенде,
Курман кылды баласын.
Он сегиз миң ааламды,
Аны үчүн жараткан,
Имат үчүн зар ыйлап,
Расул өткөн дүйнөдөн.
Канча канча пайгамбар,
Мухаматка көздөй жар,
Отуз үч мин, сакабалар,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Жер жүзүндө калгандар,
Бинадамын² деп жүргөндөр,
Алар да өткөн дүйнөдөн.
Бай да өткөн дүйнөдөн,
Факир³ да өткөн дүйнөдөн,
Хан да өткөн дүйнөдөн,
Каары да өткөн дүйнөдөн,
Жаш да өткөн дүйнөдөн,
Жарды да өткөн дүйнөдөн,
Көп да өткөн дүйнөдөн,
Аз да өткөн дүйнөдөн,
Көп да өткөн дүйнөдөн,
Жалгыз да өткөн дүйнөдөн,
Жаман, жакшы айырбай
Баары да өткөн дүйнөдөн.
Атаң сенин кара жер,
Энең сенин кара жер,
Ичер даамың өткөн соң,
Бармак жериң кара жер,
Туулган жериң кара жер,
Турмак жериң кара жер,
Бир алланын жазганын,
Көрмөк жериң кара жер.

¹ Имат – сыйлоо, баш ийүү.

² Бинада – тирүүмүн, бармын деген мааниде.

³ Факир – кыйырчылык кылып, тентип жүргөн мусулман молдосу.

Анчада хан менен ханыша бул эмне өлүмдүн жайынан башка ыр ырдабайт деп көңүлдөрү чөгүп, ачыгын түшүнө албай ыйлай башташты. Карыя андан ары төртүнчү бапка түшүп ырдай баштайт:

Жаралган жандын барынан,
Жан кеткенге окшойт.
Бүгүн көргөн түшүмдө,
Келе турган балаңыз,
Ал да өткөнгө окшойт.
Балаңа хан ыйлаба,
Бизден мурун кетти деп,
Бу дүйнөдөн өттү деп,
Алар кетти атага,
Алар кетти энеге.
Ажал жетпей өлмөк жок,
Алла амирин билмек жок,
Ажал жетип өлгөн соң,
Эч бир барып алмак жок.
Байдан карзын алмак жок,
Жардыга күч кылмак жок,
Уруш-талаш кылмак жок,
Энеден бир туулган соң,
Эч ким өлбөй калмак жок.

Ушул жерге келген соң, хан уулунун өлгөнүн билип зыяда ыйлай баштады. Карыя хан менен ханышага сабыр кылгыла деп төртүнчү баптан ыр айтканы:

Ажал жетсе амал жок,
Кутулууга дарман жок.
Алладан амир келген соң,
Сабырсыздан жаман жок.
Алладан каза жеткен соң,
Бул жалгандан өткөн соң,
Ыйласаң да пайда жок.
Бай-бай өлүм, бай өлүм,
Ата менен энеден,
Карындаш менен баладан,
Кимди айырбайт бул өлүм.
Журтуңдагы тобуңдан,
Үйүңдөгү баладан,
Кимди айырбайт бул өлүм.
Төө калар боздошуп,
Жылкы кал ар кишенешип,
Жаның айрылып чыгат,
Дене менен коштошуп.
Ажал мейман келет,
Жан аманатын алат.
Не кылса да эрки бар,
Кудайга кул болгон соң,
Жаның көктө иманат,
Денең жерде иманат.

Жаныңды денете тапшырып,
Мурункудай жан этип,
Сурак кылса керектир.
Малга тикиа¹ кылбаңыз,
Малга көңүл бурбаңыз,
Карып башың кеткен соң,
Малың олжо болсо керектир.
Дүнүйөнү мынча кубарсыз,
Көп мал-мүлктү жыйарсыз,
Баарын коюп кетерсиз.
Көп мал-мүлктү жыйсаң да,
Жанга себеп болбостур,
Жерден терек куласа,
Бутактары эгилер,
Жалбырактары төгүлүп,
Кабыктары сыйрылар.
Дүнүйө бизге кызык деп,
Алданбаңыз жигиттер,
Бир саатта күлөрсүз,
Бир саатта ыйларсыз.
Алла амирине чара жок,
Не болсоң да болорсуң,
Дүнүйө камын жебеңиз,
Балам өлдү дебеңиз,
Катын, бала дебеңиз,
Барыда кетер күн болор.

Андан ары калган адамдарга бир насыят кылып айтканы:

Катын калса эр табар,
Бала калса мал табар,
Малың калса жер табар,
Жан өлүмгө жеткенде,
Карып башың не табар?
Минген атың бош калса,
Минерге эр табылар.
Кийген тонун бош калса,
Киерге эр табылар.
Калганыга мал табылар,
Кеткенге не табылар?
Мынча көргөн кишиңиз,
Кара жерге кирер ал.
Үстүңүздө кара жер,
Не албаган билесиз.
Алдыңызда карыңыз,
Не көрбөгөн билесиз.
Мен ойлосом жигиттер,
Ажал, өлүм кайда жок,
Бу дүйнөдөн пайда жок.

¹ Такиа (такыба) – кароо, зыкым.

Беш намазды окуңуз,
Ороzonу да тутуңуз,
Өлүм ак деп билиңиз,
Малдан зекет бериңиз.
Садага кайыр кылыңыз,
Бай болсоңуз жигиттер,
Мекеге барып жүрүңүз.
Не айтайын жакшылар,
Айткан сөзүм алгайсыз,
Бизге өлүм жакындыр,
Аман эсен болгойсуз.

Даанышман карынын хан менен ханышага айткан насыяты:

Ханым сөзүм ушул сага,
Аман-эсен жүрүңүз.
Ал ладан амир келгенде,
Сабырсыздан жаман жок.
Бегирээк сабыр кылыңыз,
Бир эки күндүк конокпуз,
Өзүңүз аны билесиз
Кыямат күнү болгондо,
Жерге калк толгондо,
Ошондо сиз да барасыз,
Уулуңузду шондо көрөсүз.
Ымандуу кул ужмакта¹,
Ымансыз кул тозокто.
Уулу менен атасы
Кучакташып көрүшүп жүрөсүз.

Аңгыча бүт калктын баары, вазирлер, хан, ханыша чыдай албай ыйлай башташты.
Ошондо Бозжигитти жоктоп энесинин айтып турганы:

Ай, боорумдун парасы,
Эки көзүм карасы.
Жаным сүйгөн хан балам,
Көрбөй калдым жүзүңдү.
Сени кайдан көрөмүн,
Кимди эми балам деймин.
Сен эсиме түшкөндө,
Кантип чыдап жүрөмүн.
Узак жерге кеткенде,
Айтпай кеттиң сөзүңдү,
Көрбөй калдым жүзүңдү.
Бул армандан жан балам,
Сүйбөй калдым көзүңдү.
Алыс жерге кетипсиң,
Салам айтсам жетпестей.
Ай, ай балам, ай балам,

¹ Ужмакта – бейиште.

Кайгың эстен кетпестей.
Ботолуу төө боздосо,
Эске ошондо түшөрсүң.
Койлор келип маараса,
Эске ошондо түшөрсүң.
Карап үйдөн таппасам,
Сени кайдан табармын,
Кимди сен деп сүйөмүн.
Сенден башка жан балам,
Көз көрөрүм жок эле.
Жаным сүйгөн жан балам,
Айрыларым жок эле.
Кимди сен деп сүйөмүн,
Сенден башка жан балам,
Эркелерим жок эле.
Өзүң жалгыз бир элең,
Менин камым жээр элең.
Бозжигитим дегенде,
Жан энем дээр элең.
Эми кантип жүрөмүн,
Жүзүң кайдан көрөмүн.
Аркада эч бинам¹ жок,
Алдым ачык, балам жок.
Көз алдымда бар болсоң,
Көрбөйт белей кулунум,
Бу не арман жарандар,
Бу не кайгы жарандар,
Көңүлүм менин тынбастыр,
Жалгызымдын кабырын,
Көзүм көрбөй болбостур.

Ошентип ханыша күн-түн ыйлап, аш, суу ичпеди. Буга да такат² кыла албады. Акыры жолго чыгууга он миң киши даярдалды. Абдалла хан ордуна бир жакшы вазирин коюп, Милатие шаарына жол тартышты. Отуз алты күн, түн жүрүп шаарга жакын келишти.

Тахмас хан эшитип Абдалланын алдынан чыгып салам берип, башын ийип турду. «Ай таксыр, тагдыр алладан, себеп бизден болуптур. Эми эмне кылсаңыз да эрк сиздики». Кылычын чыгарып сунду. «Мына чапсаңыз баш» - деп башын төмөн салып Абдалла хандын астына турду. Анда Абдалла айтат: «Тагдыр алладан, себеп сизден болсо иш өткөндүр, ишиңизди акыр заман күнүндө алла таала тергесин» дейт.

Ошондо Бозжигиттин энеси уулунун мүрзөсүн кучактап зар-зар ыйлап айтып турганы:

Он ай сени көтөрүп,
Эмчегимди эмизип,
Таттуу аштар жегизип,
Асыраган энеңмин.
Энең келди кашыңа,
Көрүнбөс жерге кирипсиң.

¹ Бинам – пайда болор (бала) жок деген мааниде.

² Такат – чыдам, туруштук.

Тургун балам турсаңчы,
Муңдуу келген энеңдин,
Бир гана жүзүн көрсөңчү,
Алымды бир сурасаңчы,
Сени келдим көргөнү,
Бет, оозуңдан сүйгөнү.
Артыңда ким калат,
Кулунум ким болот,
Сени издеп зар кылсам,
Кан көзүмө толот.
Ай, ай балам, ай балам,
Кимни балам дээрмин.
Ким менен бирге жүрөмүн,
Жүзүңдү кайдан көрөмүн,
Уксам экен сөзүңдү,
Көрсөм экен жүзүңдү.
Зарлуу энең келгенде,
Уулуп-уңшуп турганда,
Муңдуу болгон ай балам,
Ыйлап энең келгенде,
Турбайсыңбы жан балам,
Көрбөйсүңбү жан балам,
Ай балам, ай балам,
Ботосу жок төөдөй,
Боздоп келдим жан балам.
Кырк күнчүлүк жерлерден,
Издеп келдим жан балам.
Алла өзү бергенди
Берип өзү алдыбы?
Энең ыйлап калдыбы?
Ыйласа да не кылсын
Алла амирине көнөбү?
Ай жан балам, жан балам,
Көрүнсөңчү жан балам.

Бозжигиттин энесинин ыйлаганына такат кыла албай бүт эл ыйлап турду. Анда жаткан арбактар да күңгүрөндү. Ханыша үч ирет эсинен танды. Баламдын жүзүн бир жолу көрөйүн деп зарлап ыйлады. Турган эл эптеп эшикти бузуп, ачышты. Ичине киришсе жигит менен кыз бири-бирин кучактап, жүздөрүнөн нур балкып, уктап жаткан кишиге окшоп жатышыптыр. Атасы менен энеси баланы кучактап боздошту. Ошондо булардын кайгысына күн күркүрөп, жер силкинди. Хан байбичесине «сабыр кыл эми нишалла акыретте көрөбүз» - дейт.

Булар кабыр сарайдан чыгар замат эшик катуу үн менен дүңгүрөп барып жабылып калат. Мындан кийин ал эшикти эч качан, эч ким ачалган эмес дешет. Келген кишилер кайтып жатканда Бозжигиттин апасы боздоп ыйлап айтып турганы:

Ай, ай дүйнө, ай дүйнө,
Жалгызды да койгуң жок,
Алып-алып, тойгуң жок.
Аягың жок жаралууну,
Сыйлагың жок жылдыздууну.

Жолдошунан кайырып,
Ата-энеден айырып,
Алып-алып тойгуң жок,
Жалгызды да койгуң жок.
Тууганымдын жанын алып,
Кара жерге салыпсың.
Ырайым жок бу дүйнөдө,
Бапа тапкан бар бекен?
Элудаг, элудаг
Ай жан балам элудаг.
Алла амирине чара жок,
Мээримдүүм элудаг,
Жылдыздуум элудаг.

Алланын бул жазмышына хан менен ханыша тилеват жана ибадат¹ менен кечиришти. Акыры ушул арман менен жүрүп дүйнөдөн өтүштү. Бул дүйнөнүн эч кимге бапасы жоктур.

Ошондо досу Кимин булардан калып бул ырды айтканы:

Досуң келди көргөлү,
Өмүрүн бирге сүргөлү,
Сен экөөсүң, мен жалгыз,
Кызматыңа жүргөлү,
Эшигиң ач жан досум,
Мен даярмын киргели,
Ак жүзүңдү көргөлү,
Акыбалыңды сурагалы,
Бир күн туулган курдашым,
Жаным сүйгөн жолдошум,
Арман күндө муңдашым,
Дүйнөдө биз бар элек,
Бек мээримдүү жан досум,
Жаным сүйгөн жан досум,
Бирге жүрөр жар элек.

Андан ары бардык жан-жаныбарларды жараткан аллага зар ыйлап бир мунажат айтканы:

Бардык адамды жараткан,
Сага ыйлайын аллахим.
Кудуретиң бар аллахим,
Райым эт деп ыйлаймын.
Кудретиң менен ааламды,
Хуш жараткан кожомсуң.
Бозжигитке көңүлүмдү,
Өзүң коштуң аллахим.
Кулуң келген досуну,
Көрөйүн деп зар кылып,
Кул алдыңа келгенде,
Жибербегин зар кылып.

¹ Тилават, ибадат - баш ийүү, күлдүк уруу, алла таалага сыйынуу.

Ошол чакта кудаанын райымы менен эшик ачылды. Кимин досу Бозжигиттин жанына кирип шейит болду. Үчөөсү бирге болуп максат-мурадына жетишти. А дүйнөдө болсо да чогуу болушту.

Адабий-көркөм басылыш
«Эл адабияты» сериясы

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза, Ак Мактым,
Карагул ботом, Жалайыр жалгыз, Ак Бермет,
Качкын кыз, Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

31-том

Түзгөн: *Г. Орозова*

Редактору *Кадыров Ж.*
Сүрөт редактору *Бокоев Р.*
Техн. Редактору *Р. Усупова*
Корректору *Б. Халилова*
Компьютерде калыпка салган *Р. Терибаева*

Терүүгө 06.08.2010 берилди. Басууга 01.11.2012 кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂
Көлөмү 23,75 физ. басма табак.
Нускасы 2000. Заказ № 2428. Келишимдик баа.

«Бийиктик» басмасы
Бишкек ш., Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 620-213, 661-725